

Ter verantwoording:

Alleen mensen boven de zestig zal de naam Teilhard de Chardin in Nederland tegenwoordig nog bekend in de oren klinken. Rond 1960 echter trokken lezingen over zijn werk volle zalen. Zij werden gehouden door Theo Smits, directeur van de hogere pedagogische school 'Magister vocat' en secretaris van de Raad van Kerken in Amsterdam. Onder zijn bezielende leiding ontstonden in ons land ook een groot aantal studiegroepen rond de persoon en het werk van Teilhard. Dhr. Smits overleed kort na de oprichting van onze Stichting in 1994. Dankbaar gebruikten wij zijn lezingen al die jaren als een eerste inleiding op het werk van Teilhard de Chardin.

Henk Hogeboom van Buggenum - voorzitter Stichting Teilhard de Chardin

Lezing 1

1.1 Inleiding

Beste mensen,

Alvorens met u te gaan spreken over wat ik met Smulders Het visioen van Teilhard noem, moet ik enige opmerkingen maken:

Het verwerven van inzicht in de wereldvisie van Teilhard kan voor velen een gebeurtenis zijn, die zijn leven totaal verandert. Om vele redenen echter is het bijzonder moeilijk zijn gedachten door te geven. Zijn boeken en essays zijn geschreven in een weinig toegankelijke, vaak dichterlijke stijl. Hij lijkt de grenzen van de verschillende wetenschappen volkomen te negeren. Wat hij daarbij stelt is gedurfd, maar tegelijkertijd mede daardoor erg inspirerend. Hoewel Teilhard vaak in gloedvolle beelden spreekt, blijft alles wat hij beweert wetenschappelijk doordacht en logisch en van een profetische allure.

Omdat men géén van de facetten (poëtisch, wetenschappelijk, profetisch en inspiratief, magisch en zakelijk) uit zijn werk kan weglaten, is het welhaast ondoenlijk er een goede vertaling van te geven. Men doet tekort aan zijn wereldvisie als men één aspect weglaat. Ondanks deze moeilijkheid is zijn werk in vele talen uit het Frans vertaald. Ik noem hiervan in alfabetische volgorde het Chinees, het Duits, het Engels, het Italiaans, het Japans, het Nederlands, het Russisch en het Spaans.

De Nederlandse versie verscheen in de jaren zestig bij Uitgeverij Het Spectrum als Bibliotheek Teilhard de Chardin. Ze stond onder redactie van de paleontoloog prof. dr. G.H.R. van Koenigswald, verbonden aan de universiteit Utrecht, en de Belgische franciscaan prof. dr. N.M. Wildiers († 1996). De bibliotheek omvat niet al het werk van Teilhard. Ze bestaat uit 23 deeltjes, waarin ook beschouwingen over Teilhard de Chardin zijn opgenomen. Na 1970 is er in Frankrijk en Engeland nooit eerder van Teilhard verschenen werk gepubliceerd. Bovendien is de Spectrumreeks alleen nog antiquarisch te koop en het taalgebruik ervan enigszins verouderd. Er is dus dringend behoefte aan een nieuwe vertaling van het hele werk in het Nederlands, waarvoor zich onze stichting in de komende eeuw wil inzetten.

Vijf bijeenkomsten zijn beslist niet genoeg om door te dringen in de volheid van het verschijnsel mens, zoals Teilhard het ziet. Immers, het gaat om de kracht van de totale menselijke geest.

Dit verklaart wellicht ook het feit, dat iets zo gauw onjuist overkomt. De totale menselijke geest is voor ieder van ons een levenslange uitdaging. Met vallen en opstaan zoeken wij hierin onze weg. Teilhard wil slechts een richting daarin aangeven.

Teilhard's werk is in meer dan vierduizend boeken en artikelen over de hele wereld lovend besproken en ook sterk bekritiseerd. De discussie is de laatste tijd wat geluwd. Maar nog steeds zijn er discussiegroepen en verenigingen die zich ermee bezighouden. Zoals echter zo vaak bij zulke organisaties rond geleerden en filosofen het geval is, gaat het ook hierbij dikwijls om studieclubs die zich met de persoon zelf bezig houden. Zij spreken over zijn leven, zijn werk, de invloed op zijn tijd. Onze stichting is relatief uniek waar het betreft de gedachten van Teilhard los te zien van de persoon en te onderzoeken in hoeverre zij vruchtbaar zijn voor ons, voor onze tijd en voor de toekomst. Wij proberen voor de actualiteit een verklaring en de weg naar een eventuele oplossing aan te reiken vanuit de geest van Teilhard's werk.

Ik zei, dat de discussie over de voors en tegens van Teilhard's visie wat geluwd is. Dat wil echter niet zeggen, dat de invloed van zijn denken is afgenomen. Integendeel, men komt zijn naam de laatste tijd steeds vaker tegen. Ik spreek dan zowel over werken op het gebied van de theologie, de biologie, de natuurkunde als over die op het terrein van de sociologie, filosofie en daarin de ethiek. En ofschoon Teilhard's werk een religieuze wereldverklaring wil geven en wil doordringen in de laatste dingen, en het dus logisch is dat de christen van heden een bijzondere interesse aan de dag legt, constateert men er ook steeds meer belangstelling voor vanuit de hoek van het humanisme, het socialisme en zelfs de oosterse wereldbeschouwingen. Zelfs vanuit het communisme was er vroeger belangstelling. In Rusland werd zijn werk ten tijde van de Koude Oorlog uitgegeven. Voor een rooms-katholiek priester in die tijd heel opmerkelijk. Het revolutionaire in zijn totaal andere denkwijze, zijn conflicten met de kerkelijke overheid, zijn trouw aan het priesterschap, zijn gedurfde opbouw en afsluiting van de uiteindelijke toekomst, zijn wetenschap, die geen angst kent voor mystiek, intuïtie, geloof of profetie - het zijn even zovele factoren, die duidelijk maken, waarom het laatste woord over het visioen van Teilhard nog niet is gezegd.

De een vindt hem te abstract, de ander te absoluut, de een te totalitair, de ander te individueel, deze te christelijk, gene te onchristelijk enz. Vele loftuitingen, maar ook kritische afwijzingen komen helaas voort uit onbegrip, foutieve interpretatie of eenzijdige informatie.

Ik hoop dan ook, dat u, nadat we ons in deze vijf lezingen met zijn wereldvisie hebben beziggehouden, Teilhard als mens wilt ontmoeten. Dat is mogelijk door de brieven te lezen, die hij schreef aan zijn ouders, toen hij in Egypte studeerde. Of die aan Leontine Zanta, de eerste vrouwelijke gedoctoreerde filosoof van zijn tijd, met wie hij een sterke geestelijke band had. Of de brieven aan Marguerite Teilhard-Chambon, zijn nicht, die in het ouderlijk huis te Sarcenat woonde. Nog vlak voor haar dood in 1959 schreef zij aan ons in Nederland: "Van alle zijden blijkt in Frankrijk, Amerika en elders in de wereld, dat hij door zijn visie veel mensen heeft geholpen. Men ervaart hem behalve als wetenschapsman ook als dichter en profeet".

Dit wilde ik u nog even per se zeggen voordat ik overga tot een wat systematischer behandeling van zijn wereldbeeld.

1.2 Biografie

Eerst zal ik u in het kort schetsten hoe Teilhards leven, studie en werk verliepen. Vervolgens zal ik opnieuw beginnen bij zijn prille jeugd en u trachten te schilderen, hoe in hem een visioen groeide.

Pierre Teilhard de Chardin werd op 1 mei 1881 te Sarcenat, 7 kilometer van Clermont Ferrand, in Frankrijk geboren. Hij was het vierde kind uit een gezin van elf. De vader, Emmanuel Teilhard de Chardin, was afstammeling van een oud adellijk geslacht in Auvergne en zijn moeder Berthe de Dompierre d'Hornoy was een Picardische vrouw, een achternicht van Voltaire. Hun huis te Sarcenat bij Orcines lag in het lieflijke heuvelland van de uitlopers van de Puy de Dômes. Tot zijn elfde jaar blijft Pierre thuis wonen en wordt hij vroom, streng en adellijk opgevoed in het vaste traditionele katholieke gezin van het Frankrijk van die jaren. Dan gaat hij naar het gymnasium, en wel naar het jezuïetencollege te Mongré, een eliteschool voor heel Frankrijk. Hij doorloopt dit gymnasium vlot, behoort steeds tot de betere leerlingen en slaagt met glans voor zijn eindexamen.

Als 18-jarige (dus 1899) gaat hij wiskunde studeren in de naburige stad Clermont-Ferrand en wordt novice in de orde van de paters jezuïeten te Aix-en-Provence. Als de jezuïeten in 1904 uit Frankrijk worden uitgewezen, vervolgt Teilhard zijn studie wijsbegeerte en theologie op het eiland Jersey voor de Franse noordkust. September 1905 wordt hij benoemd tot leraar natuur- en scheikunde aan het jezuïetencollege te Caïro in Egypte, waar hij tot 1908 zal lesgeven. In Hastings (Engeland) voltooit hij zijn studie in de theologie en wordt hij in 1911 op dertigjarige leeftijd tot priester gewijd. Zijn oversten bestemden hem voor de natuurwetenschappen, zodat we hem van 1912 tot 1914 te Parijs terugvinden, werkend in het museum van natuurkundige historie. Levend binnen de strenge regels van de orde (de jezuïeten waren weer toegelaten) studeert hij in deze jaren verder in de paleontologie, de antropologie (afkomst van de mens) en de prehistorie.

Dan breekt in 1914 als met een schok de eerste wereldoorlog uit. Ook Teilhard wordt opgeroepen zijn dienstplicht te vervullen. Gedurende de hele oorlog van 1914-1918 is hij als korporaal-brancadier - hospitaalsoldaat zouden wij zeggen - in actie. Hiervoor krijgt hij drie onderscheidingen: Hij ontvangt het croix de guerre (het oorlogskruis) en de medaille militaire en wordt ridder in het legioen van eer. Direct na de oorlog legt hij zijn eeuwige geloften af als priester. Hij studeert in Parijs verder aan de Sorbonne in de geologie en natuurwetenschappen, promoveert tot doctor in de geologie en plant- en dierkunde. Na de verdediging van zijn proefschrift over zoogdieren-fossielen uit het tertiaire tijdperk wordt hij toegevoegd hoogleraar in de geologie en blijft werkzaam in het Museum National d'Histoire Naturelle in Parijs.

De theoloog, filosoof, aardrijkskundige, bioloog en natuurkundige met zijn dichterlijke inslag zet in deze jaren van zijn Parijse professoraat vele problemen op papier over geloof en wetenschap, o.a. zijn visie op de erfzonde. Onbevoegden schrikken van zijn gedurfde beweringen en zijn oversten vinden het beter, dat de jonge professor uit Parijs verdwijnt. Nu begint zijn ongelooflijke zwerversbestaan in China, Mongolië, Java, Afrika, Mansjoerije, Sibirië en de Gobiwoestijn. Op aandringen van Amerikaanse, Chinese en Zweedse vakgenoten wordt Teilhard toezichthouder bij het bodemonderzoek naar menselijke fossielen in Oost-Azië. Hij krijgt ook de leiding over de opgravingen te Tsjoekoe-tien, niet ver van Peking. Hij maakte het samen met de paleontoloog pater Licent mogelijk, dat op 24 december 1929 de sinantropus, de pekingmens,

werd gevonden. Het is de grootste wetenschappelijke gebeurtenis in zijn leven: een ontbrekende schakel naar de allereerste mens was ontdekt.

In 1930 keert hij weer naar Parijs terug en is daar druk bezet met het houden van lezingen en colleges voor vakgenoten en aan universiteiten. In 1931 en 1932 maakt hij de Croisière Jaune, de Gele Kruistocht, mee. Deze was als materiaaltest voor haar auto's georganiseerd door de Citroënfabriek. Men reed ermee via een route vanaf Peking en vanuit Tibet dwars door China, een hachelijk avontuur.

Hij is intussen een erkend wetenschapsman. Laboratoriumwerk houdt hem tot diep in de nacht bezig. Zijn studie en lezingen slokken al zijn vrije tijd op. De oorlogsjaren tussen China en Japan na 1937 verlammen het opgravingswerk, maar Teilhard reist in die tijd van New York naar Philadelphia, van Parijs naar Birma, van Japan naar Amerika. En in al die jaren ziet hij steeds scherper, steeds dieper het systeem in de contouren van het verschijnsel mens.

En als in 1940 het miljoenenleger van de Mikado 50 miljoen Chinezen doet vluchten naar zuidelijker streken, sticht hij in dit onmetelijke land met o.a. Jacques Roy en Pierre Leroy nog een geo-biologisch instituut voor Azië. Na Pearl Harbour wordt het werk echter steeds moeilijker en benauwender. Op 8 augustus 1945 valt de atoombom op Hiroshima en Nagasaki. Op 25 december landen de Amerikanen in Peking en roepen per radio om: "Where is Father Teilhard? Where is the sinantropus?" In allerijl worden parachutisten neergelaten, scheepsradio's blijven plaatsbepalend oproepen. Pater Teilhard antwoordt, maar de schedel van de sinantropus blijft spoorloos.

Na nog een enkele wetenschappelijke reis naar Parijs en Zuid-Afrika gaat hij in 1948 naar New York, waar hij verder schrijft aan zijn boeken, doceert, studeert. Zijn wens te mogen sterven op Pasen, de dag van het bedwelmende feest van het vuur, zoals hij zelf zegt, gaat in 1955 in vervulling. Tijdens een tea-party wordt hij op eerste paasdag plotseling door een dodelijke hartaanval getroffen. Hij ligt begraven op het kerkhof van St. Andrew-on-Hudson te New York. Tot zover het leven van een groot man van de wieg tot het graf.

1.3 Groei van een gedachte

Na deze korte kennismaking met Teilhard de Chardin als mens en geleerde, wil ik nu zijn innerlijke groei naar een wereldbeeld beschrijven dat velen bewust of onbewust bezighoudt. We kunnen van Teilhard zeggen, dat hij hooggeboren was in de dubbele betekenis van het woord. Enerzijds behoorde hij namelijk tot de Franse landadel. Anderzijds is het zo dat zijn wieg stond op de glooiende 800 meter hoge uitlopers van het bergland van Auvergne. Het is belangrijk om hier even bij stil te staan. Want, iedereen die zich enigszins verdiept heeft in de visie van Teilhard weet, dat zijn jeugd - zelfs die van vóór zijn 7e jaar - de sleutel vormt tot zijn werk. In elk opzicht blijft het echter moeilijk te verwoorden, wat zijn geest in die tijd heeft beroerd. Ik zal het proberen.

Temidden van het heuvelschap van Sarcenat, in de nabijheid van de vuile fabrieksstad Clermont-Ferrand, groeide Pierre op in de geborgenheid van een probleemloze vroom-katholieke familie. Aan de hand van vader, die als beheerder van uitgestrekte landerijen veld en bos doorkruiste, leerde Pierre spelenderwijs de planten en bloemen, vlinders en kevertjes. En als een natuurlijke aanvulling daarop leerde het kind van zijn moeder in alles en overal de hand van God te zien. Hij zal later dan ook erkennen: "Er was maar een vonkje nodig om het vuur te doen

oplaaien. Deze vonk dank ik aan mijn moeder, ze heeft mijn leven verlicht." Als kind van vijf maakt hij iets mee, wat een verpletterende indruk op hem maakt. Een haarlok van zijn krullenbol vat vlam. Met een schok ervaart hij de vergankelijkheid van alle stof. Jaren later zal hij als geleerde toegeven, dat de meeste kinderen weleens zulke ervaringen hebben, maar dat ze spoedig verbleken tussen de dagelijkse belevenissen in een kinderleven. Bij hem was dat echter niet het geval. Hij blijkt duidelijk een mystieke aanleg te hebben. Deze uit zich in zijn vertwijfelde zoektocht naar iets onvergankelijks. Als zesjarige vindt hij het. Het is een grote ijzeren schroefkop, die door de vloer van zijn kinderkamer steekt. Verder een deel van een ploegschaar, dat hij op het erf vindt en een grote Engelse sleutel. Deze worden voor hem het bewijs van absolute hardheid. Hij noemt zijn vondst stiekem 'zijn ijzeren God'. Als hij enkele jaren later ontdekt, dat zijn ijzeren god roest, verweert, vergaat, is hij volkomen ontdaan. De materie leeft en kan sterven, voelt hij. Ze heeft een hart dat verteert zoals de vlammen van het haardvuur.

We zien hem in onze verbeelding als jongetje zittend bij het haardvuur mijmerend over de geheimzinnige vlammen, die het hout verteren. Vanaf zijn zesde of zevende jaar werd hij al aangetrokken door het onvergankelijke, het onverwoestbare en onverteerbare. Nu ervaart hij het vuur als het onverwoestbare element.

De jeugd is de cocon, waaruit het latere leven zich ontpopt. Als tienjarige gaat hij na zijn teleurstellende ervaringen met de bestendigheid van bloem en plant en ijzer over tot het zoeken en verzamelen van stenen, mineralen, halfedelstenen. Zij zijn in zijn ogen niet alleen mooi, maar ook hard, blijvend. De lessen op het gymnasium weten hem maar matig te boeien. Met zijn gedachten is hij ergens anders. Het is nu vooral de geheimzinnige zwaartekracht, die hem bezighoudt. Ook zoekt zijn geest steeds naar de samenhang tussen alles wat gebeurt, tussen alles wat bestaat of bestond. De kosmische samenhang tussen verleden, heden en toekomst, tussen stof en geest, tussen mens en natuur intrigeert hem mateloos. In Cairo laat zijn leraarschap hem voldoende vrije tijd om verder te gaan met zijn veldwerk, zijn speurtochten naar mineralen en fossielen, de versteende overblijfselen van vroeger leven. Ook dan weer wordt hij gefascineerd door het onverteerbare, de vreemde gloed van exotisch licht dat in het Oosten over de natuur valt.

Met moeite ontsnapt hij in zijn Egyptische en Engelse jaren aan het moeras, waarin hij met zijn verzamelwoede van stenen en fossielen enerzijds en door een godsdienstige crisis anderzijds dreigt te verzinken. In alle materie voelt hij steeds duidelijker de krachtbron van goddelijke oorsprong. Er ontwikkelt zich in hem een pantheïstische wereldbeschouwing. Dankzij de gesprekken met zijn leermeester Paul Troussard ziet hij echter al spoedig in, dat God niet met alles samenvalt, maar dat God alle dingen overstijgt hoewel ze in Hem rusten. Zijn blik verwijdt zich daardoor tot panentheïsme.

In een geweldige tweestrijd groeit in hem de overtuiging, dat heel het evolutieproces één moeizame tocht is naar vergeestelijking, en de verering die hij in zijn jeugd al had voor het Jezuskind groeit uit tot de overtuiging, dat Christus de vlam is die het hart van onze wereld brandend houdt. Zo gezien stuwt de evolutie ons naar een totale verchristelijking van die wereld.

Hier ligt de geboorte van het visioen van Teilhard: zijn gevoel voor de samenhang tussen alles wat bestaat, bestond en komen gaat slaat om in de overtuiging dat de mens de evolutie zelf in de hand moet nemen om uit te groeien tot een bovenmenselijke eenheid. Het is zijn mystieke zicht op de kosmische Christus, die alles en allen gaat vervullen. Materie, Christus en mens - deze drievoudige diepte wordt plotseling samengebald tot een volstrekt nieuw wereldbeeld. Hoe?

De verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog vormden de smeltkroes voor zijn visioen. Teilhard lag toen in de loopgraven aan de IJzer en bij Verdun. Hijzelf noemt dit oorlogsfront "zijn doopsel in de grote werkelijkheid". Tussen modder, lijken, geweld en angst blijft hij in gedachten verdiept zijn wereldbeeld ontwikkelen. In 1917 ziet hij het slagveld als een symbool voor wat hij later de noösfeer zou gaan noemen. Hier vecht de mens niet tegen de mens, de groep niet tegen de groep; hier strijdt de ene denkwereld tegen de andere. Dit is iets bovenpersoonlijks.

Zijn leven kent geen keerpunt meer. Steeds duidelijker groeit in hem die ontstellende blik op en over alles als een proces van evolutie van de stof, ontstaan uit God, het oerbegin Alfa en groeiend naar zijn eindpunt, gelijk aan dat oerbegin, Omega. En in de 40 jaren die volgen, ordent hij, studeert hij en verdiept hij zijn blik. Elke moeilijkheid doorlicht hij als wetenschapper, mysticus en dichter in één persoon. Zijn bevolgen dichtkunst zal nooit ontsporen in fantasieën. Elke scheiding valt weg nu hij die grootse eenheid heeft gezien. Wetenschap en geloof zijn geen vijanden. Hij weet ze beide bewogen door één zelfde drijfveer. Materie en geest worden verzoend. De schijf van de witte hostie ziet hij groeien en groeien tot een afmeting, waarin het heelal in al zijn volheid en glorie past. En als hij voor het symbool van het Heilig Hart staat, ziet hij de stralen ervan de hele wereld doorlichten en verlichten. In vele mystieke werken zal hij daarvan getuigen.

1.4 De evolutie van Alfa tot Omega - 1

Voor veel mensen verliep de eerste kennismaking met Teilhard de Chardin via zijn boek *Het verschijnsel mens*, dat kort na zijn dood in 1955 ook in een Nederlandse vertaling verscheen. Dit boek is echter niets meer en niets minder dan een natuurwetenschappelijk werk. De moeilijkheidsgraad ervan is tamelijk groot en het is dan ook begrijpelijk dat sommigen het al na enkele bladzijden vermoeid laten afweten. De materie is echter ook ingewikkeld.

Teilhard gebruikt bovendien veel zelfgevormde begrippen en benadert de stof met een dichtertelijke taalgebruik, waaraan juist exact denkende mensen, wetenschappers vaak totaal niet gewend zijn. Teilhard bespreekt de mens als het middelpunt van één groot geheel van wat was en wat komen gaat. Hij ziet álles, de totale kosmos, in één beweging naar een punt van totale eenheid. Hij beschrijft niet alleen de ontwikkeling van de aarde en het leven zoals dit tot dan toe gebruikelijk was. Nee, hij durft de lijnen terug nog verder door te trekken tot het oerbegin én - wat vooral nieuw was - hij trekt de gedachtelijnen óók door naar de toekomst, de overgang naar hereniging met de Schepper in het punt Omega.

Om zijn wereldvisie te begrijpen is het goed, dat wij eerst onszelf anders gaan leren zien. We kijken namelijk altijd vanuit onszelf om ons heen, we zijn als het ware zelf het middelpunt. Dit kan en doet een dier ook. Maar, laten wij eens vanaf een punt buiten onszelf op ons zelf kijken. Doen, alsof we op de maan staan en naar de mens op onze aardbol kijken. Teilhard geeft voor deze wijze van zien zeven adviezen. Ik geef deze in mijn woorden hier kort weer:

Probeer oog te krijgen voor de afstanden tussen de planeten en de diverse melkwegstelsels. Ontwikkel je gevoel voor de enorme schaal waarop alles zich op dit macroniveau van de ruimte afspeelt. Zie dit tegen de achtergrond van je eigen kleinheid. En ook tegen de afstanden op microniveau, de ontzaglijke ruimten tussen de kleinste moleculen, tussen de atomen. Kweek dus gevoel voor ruimte in jezelf.

Probeer vervolgens een begrip te krijgen voor de diepte van het verleden. Niet zoals je dat op school leerde. Daar gingen ze slechts terug tot de Middeleeuwen of tot een paar eeuwen voor Christus. Nee, begrip voor de onmetelijke ontwikkeling van 200 miljoen jaar of zelfs 41/2 miljard jaar geschiedenis. En kijk niet alleen terug, maar ook vooruit, en dit evenzeer in termen van miljoenen jaren.

Dan dien je ook nog gevoel te krijgen voor de werkelijkheid van het getal. Als je honderd brieven zelf adresseert en van een postzegel voorziet, besef je pas goed hoeveel honderd is. Van die betrekkelijke kleine getallen kom je zo door eigen ervaring enigszins tot het besef wat de anders zo onvoorstelbare, oneindig grote hoeveelheden inhouden.

En wat hiermee samenhangt is het vierde punt. We zullen deze getallen ook in relatie tot andere moeten leren zien. Bijvoorbeeld, waar het golflengtes betreft van één miljoenste seconde of kleiner.

Ten vijfde moeten we vertrouwd raken met de gedachte, dat elk ding om ons heen zijn eigen karakter heeft: de stille steen, het vloeibare water, de groeiende plant, het kijkende dier, de denkende mens. Zo krijgen we er oog voor, dat er allerlei trappen van onvolmaaktheid of van grotere volmaaktheid bestaan.

Met Teilhard zullen we ons er steeds aan moeten herinneren, hoe alles, maar dan ook alles in beweging is. Waanzinnig snel bijvoorbeeld als het om sterren gaat. Onmerkbaar traag bij bergmassieven. We kunnen de beweging vaak niet zien. Soms kunnen we haar filmen, zoals bij het opengaan van een bloemknop.

Tenslotte adviseert Teilhard ons zelf eens na te gaan hoeveel verbanden er gelegd kunnen worden tussen de dingen en gebeurtenissen. Niet alleen in onze tijd, maar ook in hun verleden. Als we zien hoe alles met alles samenhangt, zullen we daaruit wellicht zelf de voorzichtige conclusie voor onze toekomst kunnen trekken. Dit kan heel belangrijk zijn voor ons eigen handelen.

Het is goed om bovenstaande zeven adviezen met een voorbeeld te verduidelijken. De geoloog James Rettie deed dat eens met zijn Film van de aarde. Deze film duurt alles bij elkaar één vol jaar. Je moet je dus even indenken dat je er 365 dagen lang, dag en nacht, aan één stuk door naar zit te kijken.

De film begint op oudejaarsavond, klokslag 12 uur. Drie maanden zie je helemaal niets. Geen spoor van licht of leven. Maar dan, begin april, ontwaar je enige beweging. De camera zoemt erop in en je ziet sterk vergroot de eerste eencellige wezentjes in het water van onmetelijke oceanen. Midden april zijn er zelfs ook meercellige diertjes tussen. In de tweede helft van mei wordt het echt spannend. Dat mag ook wel, want we kijken inmiddels 41/2 maand. Wat we nu zien zijn de eerste waterdieren met iets dat lijkt op een ruggenstreng. Er zijn diverse soorten te zien. Het lijkt ook wel of zij met ons ontdekken dat de dorre kusten begroeid raken met planten. Eind juli is het dan. De eerste gewervelde dieren die dat zien lijken zich op het buitenkansje van een nieuwe voedselbron voor te bereiden. En ja hoor, eind augustus kruipen sommige van hen aan land. Af en toe gaan ze nog even te water omdat het leven op het land nog moet wennen. Maar half september zijn er voor het eerst reptielen en kruipende landdieren, slangen en schildpadden, die zich er helemaal thuis lijken te voelen. Wat later in september - we zitten nu toch echt ongeduldig te wachten op het verschijnen van de mens - ontwikkelen zich de reuzenreptielen of dinosauriërs. Tot eind november spelen zij een overheersende rol op het toneel van onze aarde.

Dan verheffen zich de eerste vogels. En als we goed kijken zien we ook een enkel klein zoogdier, een rat bijvoorbeeld. Een vredig tafereel.

Maar dan. Het zal ongeveer eind november zijn. Wat een ramp. De aarde schudt en beeft. Uit plooiingen in het oppervlak verrijzen bergen, waarin we vaag onze Alpen en Pyreneeën herkennen. De reuzen-dinosauriërs zijn nergens meer te zien. Zijn ze weggevaagd? Waardoor? Een meteoriet? Als de stofwolken zijn opgetrokken, wordt er langzaam een scenario zichtbaar, waarin allerlei zoogdieren: mollen, olifanten, apen, enz. voorbijtrekken. Maar ook nu, in de hele maand december is er nog steeds geen mens te bekennen. Het jaar is bijna rond. De laatste dag breekt aan, oudejaarsdag. En dan, eindelijk, rond het middaguur is het zo ver. De eerste mensen komen in beeld. Maar plotseling verschijnen er ook geweldige ijsmassa's, die naar het zuiden oprukken en zich weer terugtrekken, zoals de getijdenstroom aan onze kust. De ijstijden - we tellen er vier - duren tot kwart voor twaalf 's nacht, en dan pas zien we de mens weer. We zien hem zijn eerste gereedschap maken. Vijf voor twaalf is het dan. Nu gaat alles in een flits. De hele geschiedenis van de mensheid trekt voorbij.

30 Seconden voor middernacht wordt Christus geboren. De mensheid worstelt enkele seconden met zichzelf, totdat één seconde vóór 12 de Tweede Wereldoorlog uitbreekt. De klok slaat. De film is afgelopen. Twaalf uur is het. Tot je verbijstering ontdek je, dat je als het ware van gisteren bent. Dat Christus ons nog maar enkele seconden geleden de weg naar eenheid wees. Dat de éénwording onze opgave is. Dat wij een rol spelen in de volgende film.

1.5 Van Alfa tot Omega - 2

Ik wil nu even kort ingaan op de evolutietheorie van Teilhard. Onder evolutie verstaan we het ontstaan van hogere levensvormen uit voorafgaande lagere vormen van leven. Dit standpunt wordt momenteel door ongeveer alle wetenschappen aanvaard. Vrijwel iedere wetenschapper neemt aan, dat de mens het hoogstontwikkelde wezen is op onze aarde, dat hij is ontstaan uit duidelijk lagere zoogdiersoorten en dat deze vervolgens voortkwamen uit steeds lagere levenssoorten tot de meest primitieve vormen van leven toe. Ook staat het voor de meeste geleerden wel vast, dat zonder veranderingen in de erfelijke eigenschappen een dergelijke evolutie uitgesloten is.

Om te laten zien wat de bijdrage van Teilhard de Chardin is geweest in de ontwikkeling van het denken over evolutie is het noodzakelijk een overzichtje te geven van de evolutietheorieën. We beginnen met *Jean-Baptiste Lamarck* (1744-1829). Hij stelde, dat organen zich bij verandering van het milieu vaak moesten aanpassen. Bepaalde lichaamsdelen, bv. de klauwen, ontwikkelden zich dan bijvoorbeeld sterker dan andere. Sommige delen die minder gebruikt werden bleven in ontwikkeling achter, verschrompelden of verdwenen. Op deze wijze ontstonden nieuwe vormen en eigenschappen. Ze werden erfelijk. Zo ontstond een beter uitgeruste soort. Voor het gemak zullen we zijn theorie noemen: de aanpassingstheorie.

De zo bekend geworden *Charles Darwin* (1809-1882) zag het anders. Voor hem gold, dat de harde strijd om het bestaan, de struggle for life, alleen de sterksten deed overleven. Zij alleen konden zich handhaven en hadden daarom de kans zich voort te planten. Op deze manier selecteerde de natuur zelf. Vandaar dat we zijn theorie hier aanduiden met natuurlijke-selectietheorie.

De Nederlandse botanist *Hugo de Vries* (1848-1935) kwam met een andere opvatting. Lamarck en Darwin gingen ervan uit, dat evolutie door een geleidelijke, langzame overgang van een lagere soort naar een hogere plaatsvond. Hugo de Vries meende, dat er sprake was van plotselinge

overgangen. Sprongsgewijze veranderingen dus in de erfelijke eigenschappen. Deze plotselinge veranderingen noemen we mutaties en zijn theorie daarom de mutatietheorie.

Inmiddels erkennen de geleerden, dat in ál deze theorieën wel iets van waarheid schuilt. Algemeen aanvaarden zij, dat de hogere levensvormen voortkomen uit de lagere, de evolutie dus. Allen aanvaarden daarbij, dat zich plotselinge veranderingen hebben voorgedaan, mutaties dus. Ook erkennen ze de invloed van de omgeving, zoals die van het klimaat, het voedsel, de straling enz. Maar... voor de hele wetenschap is en blijft het een onopgelost raadsel of en waarom die evolutie gericht is, of ze duidelijk naar steeds hogere levensvormen leidt. De natuuronderzoeker neemt geen richtinggevende kracht aan die hij niet kan constateren, waarmee hij niet kan werken.

Teilhard de Chardin (1881-1955) draagt aan de oplossing van dit raadsel zijn steentje bij. Hij doet dat als paleontoloog-geoloog door scherpe waarnemingen tijdens zijn veldwerk, o.a. in China. Maar ook als filosoof en theoloog door over de grote lijnen na te denken. Zo ontdekt hij nieuwe wetten. Hij formuleert de wet van complexiteit-bewustzijn o.a. in zijn werk Het verschijnsel mens.

Teilhard ziet de evolutie als één doorlopend proces van steeds grotere vergeestelijking, verinnerlijking van de stof. Hij is de eerste, die de mutaties, de plotselinge veranderingen, ook laat gelden voor het allereerste begin, voor de tijd waarin er nog geen sprake was van leven. Teilhard gaat ervan uit, dat de materie steeds aan dezelfde mutatiewetten onderhevig is. Het is niet terecht om nog langer te spreken van 'dode stof'. Zelfs de kleinste deeltjes hebben een onderlinge aantrekkingskracht. Ook zij bezitten het vermogen grotere eenheden te vormen. Hun innerlijke, zeg psychische kracht wordt hierdoor gebundeld. Door deze bundeling wordt hun structuur steeds ingewikkelder. Aan deze structuur zijn echter grenzen. Bij een bepaalde graad van complexiteit is de opeenhoping van energie zo groot, dat door een plotselinge ontsnappingspoging een structuurverandering plaatsvindt. Zoals bij koken water in stoom verandert, zo ontstaat telkens bij verzadiging een andere aggregatietoestand. Zo moet het ook bij de eerste vormen geweest zijn waarin wij duidelijk van leven spreken. De ingewikkeldste, de grootste, meest geláden molecule wordt levend!

De psychische kracht die in alles sluimert geeft de elementen een zekere vrijheid in hun keuze zich te verbinden of ten onder te gaan. In hun samengaan vormen zij steeds ingewikkelder bouwsels van cellen. Hierin stapelt zich de energie op totdat het verzadigingspunt van de structuur opnieuw is bereikt. De complexiteit heeft een nieuwe vorm nodig. De opgestapelde energie in de cellen geeft het leven aan organismen. En opnieuw begint het spel van aantrekking en afstoting. Opnieuw worden steeds ingewikkelder bouwsels, organismen nu, gevormd, tot ook nu weer een grens is bereikt.

In elke crisissituatie staan drie wegen open:

- a) tenonder gaan ofwel uitsterven,
- b) b) verstarren en zich handhaven om nooit meer verder te komen (denk aan de gespecialiseerde soorten, bv. de bijen) en
- c) c) door gezamenlijke inspanning de sprong wagen naar een hoger trap van bewustzijn en vrijheid.

Uit eenvoudige materie met een voor ons onzichtbaar gering innerlijk vermogen ontstonden steeds complexere vormen met een steeds sterker psychisch innerlijk, dat we bewustzijn kunnen noemen. Met de toename van complexiteit gepaard aan bewustzijn neemt ook de vrijheid toe. Hoe groter de vrijheid hoe hoger de soort. De planten hebben minder bewegingsvrijheid dan de dieren. De hogere diersoorten hebben duidelijk meer innerlijke kracht. Om de hogere bewustzijnskracht te kunnen vasthouden ontwikkeling zich steeds grotere hersenen.

De meest wonderlijke en overweldigende mutatie vond ongeveer 1 miljoen jaar geleden plaats. De verandering van aapachtigen naar de mens. Hier geen belangrijke mutatie in uiterlijke vorm. De gehele psychische spanning richt zich op het meest wezenlijke, de hersenen zelf. De oermaterie heeft op haar lange weg van 41/2 miljard jaar het punt bereikt van een geestelijke, een mentale mutatie. De mens wordt zich van zichzelf bewust, weet dat hij iemand is. Hij is het eerste levende wezen, dat over zichzelf en zijn omgeving kan nadenken en oordelen.

De consequenties van de laatste mutatie zijn enorm. Voor het eerst in de lange geschiedenis van de evolutie is het bewustzijn zich bewust van zijn eigen bestaan. Daarmee heeft het weet van wat Teilhard de drijvende kracht en de richting van de evolutie noemt. Immers, volgens hem, komt de schepping voort uit het totale bewustzijn en keert zij in het totale bewustzijn terug. Van alfa gaat zij naar omega. De mens is uit zijn natuurlijke argeloosheid omtrent dit gegeven geplaatst in een toestand van verantwoordelijkheid voor zijn keuzes.

De natuurlijke toestand van alle leven voor hem - in de rijken van materie, plant en dier - dit paradijs heeft hij moeten verlaten. Hij paste niet meer hierin, was er te complex voor geworden, te zeer bewust. Zozeer, dat hij voortaan zou leren inzien, wat goed is voor de richting van de evolutie en wat kwaad. Hij had als het ware gegeten van die kennisboom. Daarmee had hij de onschuld van het dier opgegeven.

De mensheid ontstond uit een samenbundeling van individuen met de mogelijkheid van keuze. Uit gezinnen ontstonden stammen, uit stammen naties, uit naties landenbonden. Tegelijk daarmee vormde zich een steeds ingewikkelder net om onze wereldbol, een net van steeds intenser psychische, geestelijke kracht, een net van boven ons uitstijgende wetenschap, godsdienst, kunst, politiek enz. De wet van complexiteit-bewustzijn die in de biologische fase van de evolutie vóór het verschijnen van de mens gold, geldt ook nu in de culturele evolutie. De cultuur is een voortzetting van de natuur op basis van bewuste keuzes. Voor Teilhard is alle kracht in héél het evolutieproces slechts éénzélfd kracht van liefde, van samengaan, van samensmelting om tot een hogere vorm van leven te komen.

In steeds sneller tempo bundelen de mensen thans hun krachten om een nieuw stadium in de evolutie te betreden. Zullen zij hun vrijheid gebruiken voor bevordering van elkaar? Dus voor de Liefde, die de schepper ons in Omega aanreikt? Of zullen zij elkaar negeren, afstoten, en daarmee hun ondergang of verstarring veroorzaken? De wereld is in een crisis, waarbij deze keuze bepalend is voor haar voortbestaan.

Lezing 2

2.1 Twaalf grondwetten

Voor een beter begrip van de situatie waarin de maatschappij, de opvoeding, de wetenschap en het geloof zich momenteel bevinden ga ik wat dieper in op allerlei gedachten en wetten, waarop Teilhard de Chardin zijn visie heeft opgebouwd. Aan de hand hiervan kan iedereen zijn eigen ideeën toetsen en wellicht een helderder inzicht krijgen in verleden, heden en toekomst. Het zal al gauw duidelijk zijn, dat ook de eenvoudigste uitgangspunten vergaande consequenties hebben.

I. Alles wat bestaat, alle stof, alle materie, kent meervoudigheid, eenheid en energie.

Teilhard bedoelt, dat één mens niet op zichzelf staat. Waar er één is, zijn er méér, en waar meer mensen zijn, ontstaan groepen - gezinnen, clubs, enz. - eenheden die ook méér kracht, méér psychische energie bezitten. Zo is het bij atomen. Eén atoom bestaat niet op zich. Waar één atoom is, zijn er meer. En... waar atomen zijn, voegen ze zich aaneeen tot moleculen, en in deze moleculen zit dan ook meer energie. Zo is het met moleculen, die zich tot cellen samenbundelen. In zo'n cel is de innerlijke kracht dan al zo groot, dat ze met onze precisie-instrumenten meetbaar wordt: we zeggen nu dat er 'leven' is. Daarvóór was dit niet waarneembaar. Cellen vormen op hun beurt nieuwe groepen. Ze verenigen zich tot organen, die hun innerlijke kracht al zo georganiseerd en gericht hebben, dat voor ons een duidelijke werking, een functie zichtbaar wordt. Een reeks organen vormt in steeds ingewikkelder samenhang een nieuwe eenheid, bijvoorbeeld een dierlijk individu.

Om kort te gaan, zo stapelt zich een steeds grotere innerlijke kracht op, die gericht en bestuurd wordt door een steeds ingewikkelder centrale: het zenuwstelsel. Aanvankelijk is dit primitief, later vormen zich steeds meer zenuwknopen, een ruggenstreng en tenslotte hersenen. Na een evolutie van vele miljoenen jaren zien we zo de mens verschijnen. Waar er één is, zijn er meer. Die individuen verenigen zich tot groepen, deze tot volken, staten, bonden, unies enz.. Hierin manifesteert zich dan een steeds grotere psychische kracht.

II. Alles wat we eenheid noemen bestaat uit andere eenheden, die altijd op een andere manier zijn opgebouwd.

Neem nou een stoel. Die bestaat uit verschillend gevormde onderdelen. Zo is het ook met een molecuul. Zoals iedereen weet bestaat dit uit atomen, die elk verschillend van bouw en samenstelling zijn. Ook de mens is een zeer specifieke combinatie van organen en weefsels. Een volk bestaat uit mensen, een melkwegstelsel uit zonnen en sterren enz. enz. Op geen enkel niveau tref je dezelfde samenstelling aan. Vanaf het kleinste atoomdeeltje tot het grootste melkwegstelsel is de opbouw anders. Maar... er zit wel een lijn in. In het hele universum bestaan alle eenheden uit weer andere eenheden van altijd andere opbouw.

III. Wij kunnen alles wat wij om ons heen zien plaatsen in de tijd-ruimte.

Van alles kunnen wij de geschiedenis tot aan de oorsprong bestuderen en met de opgedane kennis kunnen we proberen de lijnen van de historie door te trekken naar de toekomst. Zo onderzoekt de wetenschap de afkomst van de mens tot in een steeds dieper verleden en tracht ze het geleerde vervolgens vruchtbaar te maken voor zijn toekomst.

IV. Hoe ingewikkelder de maatschappij wordt, hoe meer bewustzijn overal noodzakelijk wordt en ook ontstaat.

Deze zogenaamde wet van complexiteit-bewustzijn staat centraal in Teilhards gedachtebouwsel. Achter die ietwat duistere term gaat een overal te constateren verschijnsel schuil. Immers, deste meer communicatie en contact er is, deste groter in aantal en deste duizelingwekkender zijn de problemen. Maar we zien het ook bij atomen. Als er twee een verbinding aangaan, hun krachten bundelen in een molecuul, dan bezit het laatste een sterkere innerlijke kracht dan de atomen afzonderlijk. Als zeer vele atomen zich verenigen en er ontstaat een erg complex molecuul dan wordt ook de innerlijke energie navenant groter. Nergens is die in de natuur zo groot als in de hersenen van de mens. De complexe structuur van de hersencellen maakt dan ook het unieke zelfbewustzijn mogelijk. Complexiteit en bewustzijn houden in de evolutie gelijke tred met elkaar. Dat wil Teilhard met zijn wet van complexiteit-bewustzijn uitdrukken.

V. Er kan niets worden opgebouwd dan tegen de hoge prijs van een gelijkwaardige vernietiging.

Deze wet spreekt eigenlijk voor zich. Zo leven wij vanuit onze overleden voorouders en bloeit de nieuwe tulp op uit en na de dood van de vorige.

VI. Ook het heelal ontstaat, groeit en sterft.

Voor sommigen is dit misschien logisch. Maar het blijft toch moeilijk te bevatten. Ook als je weet dat er steeds weer een déél van het arbeidsvermogen, niet alleen bij de mens, verloren gaat in warmte. En dat dit proces steeds maar doorgaat. Er vindt dus verlies plaats van arbeidsvermogen in warmte. We hebben natuurlijk weleens geleerd, dat er bij een scheikundige reactie warmte vrijkomt. Nog beter weten we uit ervaring dat ons eigen arbeidsvermogen afneemt als het koud is, omdat we dan zelf meer warmte moeten produceren. Zo is het ook in het heelal. In een oneindige reeks acties op allerlei niveau verliest het totale heelal steeds meer warmte. Uiteindelijk zal het de 'koudedood' sterven.

De worsteling van het heelal in zijn oneindig lange geschiedenis is de eeuwige strijd tussen ongeorganiseerde hoeveelheden in het eenwordingsproces. Er vindt een voortdurende strijd plaats van veelvoud naar eenheid. We zien dit in onze maatschappij terug als de strijd tussen het individu en de gemeenschap, tussen de volstrekte persoonlijke vrijheid en de vrijheid in gebondenheid.

Teilhard de Chardin neemt aan, dat alle stof - dus ook de zogenaamde 'dode stof' - een 'binnenkant' heeft, een soort innerlijk. Een bijzonder essentiële hypothese. Het komt erop neer, dat elke stof naar buiten toe iets uitstraalt. Of nog anders gezegd: De fysische, de uiterlijke, kracht gaat altijd samen met een psychische, een innerlijke, kracht. Binnenkant en buitenkant gaan altijd samen. Als bovengenoemde twee krachten elkaar in de veelheid afstoten, middelpuntvliedend zijn, zijn we getuige van een kosmisch drama. Maar dat hoeft niet. Ze kunnen zich ook op elkaar concentreren, ordenend bundelen, middelpuntzoekend zijn. Het is een van de scherpste waarnemingen van Teilhard geweest, dat alleen de laatste, de naar elkaar toegroeiende energie, de steeds grotere concentratie van psychische krachten, de vooruitgang bepaalt. Samenbundeling, samengaan, samendoen trekt voorwaarts naar eenheid, het omgekeerde zuigt ons achteruit naar de veelheid, de fragmentatie, de verbrokkeling.

Teilhard ziet als in een visioen hoe de mensheid zich ondanks - of wellicht zelfs dankzij schokkende crises - steeds sterker samenbalt en afstevent op een punt van volstreekte psychische eenheid. Dit punt noemt hij Omega. Dáár verenigt zij zich met Christus, de kosmisch werkzame kracht, door wie zij zich liet aantrekken en van wie haar in een eerder stadium van haar bewustzijn al werd geopenbaard: "Opdat gij allen één zijt... zal ik wederkomen."

2.2 Van gloeiende gasbol tot UNO

Toen in de steeds compacter wordende gaswolken ruim 4 1/2 miljard jaar geleden onze aarde gestalte kreeg ontstonden ook door plotselinge kristallisatie mineralen. Onze stollende aardbol gaf overal al het volgende stadium in de evolutie te zien. Moleculen regen zich aaneen tot steeds ingewikkelder reeksen en volgens Teilhards wetten hoopte zich een steeds sterker wordende innerlijke energie op. De dode aarde, de geosfeer, is niet dood, maar leeft volop, al is het leven voor ons onzichtbaar ijl en klein. En er komt een moment, dat de hoeveelheid en opbouw van de moleculen dusdanig complex is, dat er nieuwe vormen ontstaan. In het water van de wereldzeeën, waar de omstandigheden het gunstigst waren, wordt dit kritische punt het eerst bereikt. Als bij toverslag wemelt het van de eencellige wezentjes. Deze plotselinge overgang van reusachtige moleculaire koolstofverbindingen naar krioelende eencellige wezentjes zouden wij (miljarden jaren) later als de eerste vormen van leven bestempelen. Teilhard spreekt van de biogenese, de geboorte van het leven. Over de hele aarde vormt zich een ring van steeds bewuster leven, de biosfeer.

Het leven laat steeds meer variaties zien. De oceanen vullen zich met de meest wonderlijke levensvormen. In het tijdperk, dat we het Cambrium noemen, overheersen de trilobieten, de belemnieten en de ammonieten. Vele van deze 500 miljoen jaar oude diertjes zijn voor ons als fossielen in versteende zeelei bewaard. De eenvoud van hun bouw en functies maakte nog geen ingewikkeld zenuwstelsel noodzakelijk. Tengevolge van de wetten, die ik reeds noemde, zien we echter steeds complexere diersoorten ontstaan. Zo vormen zich in het Siluur en Devoon allerlei vissoorten. De meest vooruitstrevende gaan zelfs aan land voor hun voedsel en leefuimte. Hun vinnen passen zich aan de nieuwe situatie aan en groeien uit tot poten. Zo zien we dan rond 250 miljoen jaar geleden de eerste reptielen, de landkruipdieren, verschijnen. In het Jura - maar vooral in de zogeheten Krijtperiode ongeveer 100 miljoen jaar geleden - hebben deze reptielen zich ontwikkeld tot enorme monsters. Ze waren niet alleen groot in afmeting maar ook in aantal en variatie. Hun herseninhoud was echter in verhouding tot hun lichaam nog erg klein. Opnieuw zien we de meest vooruitstrevende onder hen naar andere leefgebieden trekken. Hun domein wordt de ruimte. Uit deze vliegende reptielen ontwikkelt zich de oervogel, de archeopteryx. In het begin nog zwaar en onhandig in hun valvlucht ontwikkelen zij zich tot een rijke variatie aan vogels. Deze slagen erin de vreselijke ramp aan het einde van de Krijtperiode te overleven. Door vulkanische uitbarstingen, aardbevingen en klimaatveranderingen moet dit een vreselijke tijd zijn geweest. Onze prachtige Alpen zijn toen ontstaan. De machtige sauriërs echter, die reuzenreptielen, hebben deze ramptijd niet overleefd. Wel de kleine zoogdieren, die er toen al waren, de ratten bijvoorbeeld. Allerlei zoogdieren krijgen in de laatste 70 miljoen jaar kans zich te ontwikkelen. De herseninhoud van de soorten neemt duidelijk toe, totdat deze in de aapachtigen een hoogtepunt bereikt.

Het moet ruim 1 miljoen jaar geleden zijn, dat zich onder de mensapen de grootste tot nu toe bekende mutatie heeft voltrokken. In de lange geschiedenis heeft de stof zich zo ver ontwikkeld, dat de hersencomplexiteit, de ingewikkeldheid en innerlijke krachtsbundeling, zó groot was, dat het wonder van de zelfbewustwording zich voltrok. De mens wist, dat hij bestond,

herkende zich zelf, had een ik-bewustzijn, kon denken, dat hij denken kon. Dit had ongelooflijke consequenties. Doordat hij wist wat hij deed, kon terugzien op wat hij deed, was hij verantwoordelijk geworden voor zijn daden. Hij kende thans goed en kwaad: het paradijs lag vanaf dat moment in zijn eigen keuzewereld.

Maar... steeds kiest hij uit zelfzucht of hebzucht, vanwege bezit, eer, macht of roem de verkeerde weg. En in dat éne miljoen jaar geschiedenis zien we de mens steeds weer worstelen met dat éne weten: het gaat niet om mij, het gaat om ons, het gaat niet alleen om individuen, het gaat ook om de gemeenschap. En volgens de door Teilhard geformuleerde wetten zal ook de mens nu in steeds ingewikkelder formaties de hele aardbol omweven. We zien zijn culturen zich uitbreiden over de aarde met hun wetenschappen, hun godsdiensten en hun kunsten. Als een steeds dichtere en kleurrijker netwerk omhult een nieuwe sfeer de aarde. Het is een vlechtwerk van psychische aard, van bewuste creativiteit. Teilhard noemt dit de noösfeer (van het Griekse nous= kennen).

Zoals in de geosfeer en in de biosfeer blijkt ook in de noösfeer de wet van complexiteit-bewustzijn te gelden. En wel door de grotere concentratie van innerlijke energie steeds sterker. Er is sprake van acceleratie, versnelde groei, en daarmee groeiende eenheid. Dit laatste zien we in het ontstaan van gezin- en stam- en volksverbanden tot wereldorganisaties als de UNO toe. Boven onze eigen persoon uit groeit de mensheid, de mens. En dit zonder dat er verlies aan persoonlijkheid plaatsvindt. We groeien toe naar een nieuw lichaam, waarvan we allen deel uitmaken, ledematen zijn.

2.3 Een veranderend wereldbeeld

Teilhard de Chardin zegt: "Het is onmogelijk in een volstrekt andere huid te kruipen zonder de beklemming van die gedaanteverwisseling door te maken. Het is als met een het pasgeboren kind. Ook dat is ontzet als het voor het eerst de ogen opent. Onze geest moet afstand doen van de vertrouwde, kleine gemakken. Hij moet zich leren aanpassen aan de vele nieuwe dingen, die er voor zijn horizon opdoemen. Hij moet een nieuw evenwicht zien te vinden in alles wat hij zo netjes op een rijtje dacht te hebben. Het duizelt hem bij alle nieuwe vergezichten. Een ongekend licht verblindt hem. En met de geboorte van het nieuwe komt de angst. Ze is onbeschrijflijk en ongrijpbaar maar ze ligt ten grondslag aan alle gesprekken. Er is iets wat ons meer dan ooit bedreigt, maar wat het is...we weten het niet ..."

Laten we onze situatie samen eens onder de loep nemen. Allereerst het steeds voortschrijdende democratiseringsproces. Het verloopt in schokgolven. Vanaf het begin van de achttiende eeuw eisen steeds bredere lagen van het volk inspraak. We zien dat op politieke gebied na de bloedige Franse Revolutie. Vervolgens op economisch terrein na de industriële revolutie. Met het kiesrecht, de leerplicht voor iedereen en vele sociale voorzieningen verhoogt de massa haar invloed en medezeggenschap. Steeds hoger stijgt de spiraal van grondrechten voor iedereen: verkiesbaarheid van de vrouw in alle functies, algemene volksverzekering tegen welk risico dan ook, inspraak van leerlingen in het schoolproces. Het lijkt wel of het democratiseringsproces niet meer te stuiten is in haar drang de grenzen op te heffen die mensen van elkaar scheidt en gericht is op een steeds grotere mate van erkenning van de gelijkwaardigheid van iedereen. Dat brengt grote groepen mensen in verwarring. Men vreest het verlies van verworven aanzien, bezit, macht en probeert verkrampt het niet te stuiten proces een halt toe te roepen. Fundamentalisme wordt de erkende tegenstander van de vrije geest.

Nauw verbonden met dit democratiseringsproces zien we een wijziging in de gezagsverhoudingen. Vanaf het begin van de achttiende eeuw wordt het koninklijk gezag steeds meer onderworpen aan de grondwet. De werkgever wordt steeds meer genoodzaakt met zijn werknemers te onderhandelen over arbeidsovereenkomsten. Leraren, ouders, politici en kerkelijke leiders kunnen hun gezag niet langer ontleen aan hun functie, maar moeten dit door hun gedrag als mens waarmaken. Inspiratie, overtuigingskracht, eerlijkheid, rechtvaardigheid en loyaliteit krijgen een bindende functie. De veranderingen in de groepsprocessen zijn zó algemeen, dat er een nauwer verband tussen móet bestaan. We hopen dat straks te zien.

Parallel hiermee loopt als derde beweging de socialisering. De mondige massa eist algemene voorzieningen. Deze moeten ook uit de gezamenlijke inspanningen worden betaald. Zo wordt iedereen of hij wil of niet geconfronteerd met zijn medeverantwoordelijkheid voor het geheel. De toenemende complexiteit van de maatschappij drijft de mensen als het ware steeds meer naar elkaar toe. We gaan onszelf steeds meer van elkaar afhankelijk voelen. Ook dat wordt door groepen in onze samenleving als onaangenaam ervaren. We zien in het individualisme, het liberalisme en de privatisering van algemene nutsbedrijven tendensen om de onafhankelijkheid, de eigen plichten van de mens te benadrukken. De zwakkeren in de samenleving dreigen daarvan de dupe te worden. En de samenleving houdt niet op bij onze landsgrenzen, maar omvat de hele wereld. Zoekend en tastend streven we in de stroomversnelling van de ontwikkelingen naar een nieuw evenwicht. Als wij er niet in slagen ieder tot zijn (mensen)recht(en) te laten komen, zal dit onze samenleving als een boemerang raken.

Oorzaak en achtergrond van alle deels verheugende deels angstaanjagende ontwikkelingen is nog een totaal ander proces: de technische revolutie. Toen de machine haar intrede deed, vreesde men voor werkloosheid en armoede. De aanvankelijke crisistoestanden bleken echter de barensweeën te zijn voor een welvarende tijd. De participatie van vrouwen in het arbeidsproces droeg mede bij tot de emancipatie en een toenemend eerlijker verdeling van zorgtaken... Naast meer welvaart komt daardoor ook meer tijd vrij waarin de mens kan komen tot zelfontplooiing in creativiteit, studie en meditatie. Helaas is de welvaart ook de oorzaak van het scheppen en bevredigen van individuele materiële behoeften en daarmee een kracht die ingaat tegen de versterking van het proces waarin we ons bewust worden verantwoordelijk te zijn voor de eenheid van onze wereld in alle verscheidenheid van haar culturen.

Het is duidelijk, dat de automatisering één van de kinderen is van de moderne wetenschap. Ook deze laatste neemt namelijk sinds de vorige eeuw een steeds snellere vlucht, en via de kanalen van voornoemde socialisering en democratisering werkt de wetenschappelijke ontwikkeling enorm in op het bewustzijnspeil van de massa. In de loop van onze historie immers groeiden de eenvoudige levenslessen op vaders knie uit tot machtige onderwijsstelsels, zodat straks 6 miljard mensen in de wereld willen meedenken, meepraten, de loop van de wereld mede willen bepalen! Uit alles blijkt een enorme dynamiek, een sterke beweging. Heel wat mensen hebben moeite om de ontwikkelingen bij te benen. Alles gaat zó snel. Je ziet dan ook, dat mensen overspannen of opgebrand raken. In het verleden ging alles minder hektisch. De wereld was kleiner voor je en vergeleken met nu leek de tijd wel stil te staan. Ouders leerden hun kinderen, wat zijzelf van hun ouders hadden geleerd. Tegenwoordig kan je geen twintig jaar leven zonder een ander mens te worden. Als je niet met je tijd meegaat, ben je binnen tien jaar uit de tijd. Ga maar eens na. Tien jaar geleden. Wie had er toen e-mail, een GSM? Over tien jaar bestelt onze koelkast de benodigde aanvullingen per ingebouwde chip zelf bij de leveranciers. En zullen de kerken nog bestaan over tien jaar? Mogelijk zijn we dan zelf religieus genoeg om onze afhankelijkheid vorm te geven? Een kerk, die homofielen uitsluit, de vrouw niet in het ambt toelaat of anticonceptiemiddelen verbiedt vinden we nu al niet meer kunnen.

Ons gevoel voor dynamiek is vrij recent. Pas sinds de vorige eeuw is de mens zich bewust geworden van zijn eigen evolutie. Het geloof van de vaders scheen daardoor op zijn grondvesten te schudden. Uit angst ging de Kerk in de verdediging. Hoewel het dé grote verdienste van haar priester Teilhard was, dat hij de evolutiewetenschap een plaats gaf in het christelijk geloof, verbood de Kerk de verspreiding van zijn ideeën. Inmiddels zijn we vijftig jaar verder. Wetenschappelijk zijn de theorieën over evolutie wel door de Kerk geaccepteerd. Het ziet er echter niet naar uit - en daarin loopt de Kerk achter bij veel ontwikkelingen in de samenleving - dat zij ze spoedig ook voor het geloof vruchtbaar weet te maken.

Bij alles wat ik zojuist aan verschijnselen in onze maatschappij noemde is er namelijk iets, wat de meeste onrust brengt: de convergentie, of eenvoudiger gezegd, het naar elkaar toe groeien... Ondanks alle goede bedoelingen slagen de kerken er niet of slecht in gezamenlijk iets te doen aan de grote hedendaagse vraagstukken van vrede, veiligheid, onderontwikkeling, armoede, geweld, enz. Sterker, zij zijn er vaak oorzaak van dat de misstanden ontstaan of gehandhaafd blijven.

Toen de mensen zich nog maar vaag bewust waren van hun eindbestemming, isoleerden zij zich van elkaar. Elke stam of volksgroep zonderde zich ter zelfverdediging en zelfhandhaving af van de andere. Talen ontwikkelden zich los van elkaar en de Babelse spraakverwarring groeide met de eeuwen. Op steeds groter schaal voerden gewesten, naties en statenbonden oorlog met elkaar om eigen belangen en verworvenheden veilig te stellen of uit te breiden. Ook zij, die vanuit de diepte van hun geloof zouden moeten weten, dat aan allen de opdracht tot éénwording was gegeven. In hoeveel christelijke groeperingen en sekten vielen zij uiteen? Dogmatische barrières wierp men op en muren van onbegrip hielden pastores en gelovigen, leraren en pupillen, ouders en kinderen verdeeld. De hele wereld leek uiteen te wijken in kloven en barsten van vervreemding.

En dan... De eeuwen schijnen te kantelen. Allerlei oude en scherpe grenzen vervagen. Landen verenigen zich tot statenbonden en wereldorganisaties, godsdiensten zoeken aarzelend naar wegen van oecumene. Ondanks politieke verdeeldheid ontstaan er steeds meer overlegstructuren. Wetenschappers komen tot teamwork. Er is een duidelijke tendens tot toenadering. Het contact dat de communicatietechnologie en het toerisme tussen volkeren mogelijk maakt leidt tot meer begrip voor andere culturen en denkwijzen. De niet aflatende stroom informatie dwingt de eenvoudigste ziel tot een oordeel over wereldwijde problemen. De voortschrijdende ontwikkeling dwingt ons op de knieën en lijkt te eisen: Eén wereld of géén wereld. Of - zoals Kennedy het eens formuleerde - "We must communicate or die".

Het is alsof Teilhard al deze ontwikkelingen heeft voorzien en alsof de richting ervan aan zijn wetten beantwoordt. Uit alle verschijnselen die ik noemde - en Teilhard leerde ons alles te zien op de grote schaal en in de lijn van de evolutie - wordt een nieuw type mens geboren: de mondiaal denkende mens. Voor wie zo denken zijn landsgrenzen, starre structuren van partijen en kerken, uitingen van hokjesgeest niet van deze wereld, volkomen achterhaald. Rassenonderscheid is voor hen een uitgemaakt onchristelijke zaak, oecumene een plicht, samenwerking noodzaak.

Beste mensen, ik schetste een wereld die jullie bekend is. Waarom? Vele krachten zijn erin werkzaam. We kennen ze. Sommige ervan zijn beangstigend. Maar zijn we ook bij machte deze te stoppen. De kinderen van de duisternis gaan met meer overleg te werk dan de kinderen van het licht, is een bekend citaat uit de Bijbel. En inderdaad, daar lijkt het op. De maffia weet zich te organiseren, de drugshandel floreert, wapens lijken hun weg naar ontwikkelingsgebieden makkelijker te vinden dan voedsel en medische hulp, pornografie, prostitutie en vrouwenhandel zijn in handen van lucratieve en breed opgezette bedrijfstukken.

Wordt het niet hoog tijd, dat ook de kinderen van het licht hun krachten bundelen? Dat het bewustzijn convergeert naar die stroom, die we met het woord Liefde kunnen benoemen. De Kerken hebben het bevorderen van de Liefde altijd als hun taak gezien. Liefde als de bevordering van de ander in het gezamenlijk streven tot convergentie in Omega zou hen tot gezamenlijk optreden kunnen brengen.

Het is logisch, dat de Kerk en de godsdienstige bezinning niet buiten de enorme beweging van de mensheid kunnen staan. Ook de godsdiensten worden immers vóórtgedragen in de geest van de mensen. Met hen maken zij de stormachtige vaart van onze eeuw mee. De Kerk stoot af als ze van God een menselijke krachtfiguur, een wonderdokter, een vraagbaak voor onwetendheid maakt. Zo'n God is voor de wereld onaanvaardbaar geworden. Dat is niet de God, die Christus voor ogen had. Wie niet de moed heeft mee te groeien met de wetenschap, het avontuur van de profeten niet aandurft, zal het Teilhard nooit kunnen nazeggen: "Hoe geweldig moet het voor een godsdienst zijn zich volkomen met de wereld te vereenzelvigen, omdat de wereld op weg is naar haar eigen oorsprong: God." Met Schillebeeckx, die de evolutieleer van Teilhard volkomen in zijn eigentijdse theologie heeft opgenomen, moet de Kerk de moed hebben te zeggen: "Christendom is overal dáár, waar méér liefde, méér vrede, méér recht te vinden is". De ontmoeting van christendom en humanisme is dan ook het grootste avontuur, dat onze tijd beleeft. Het is twijfelachtig of het instituut Kerk dit avontuur kan meebeleven. Het Vaticaan verhinderde nog onlangs, dat er een leerstoel op de Katholieke Universiteit Nijmegen naar Eduard Schillebeeckx werd vernoemd. Maar de Kerk is niet alleen het instituut. Zij verplaatst zich naar al die religieus voelende en gelovige mensen buiten de muren, in wie Christus mens geworden is. Het is deze visie op Kerk-zijn, die ook Teilhard uitdroeg.

lezing 3

3.1 De toekomst van de mens

In zijn werk *L'avenir de l'homme* zet Teilhard uiteen hoe hij de toekomst van de mens ziet. We zagen reeds dat de mens de bekroning is van een steeds groeiende psychische voortgang. Als we naar de ontwikkeling van de soorten in het verleden kijken zien we dat de complexiteit en daarmee de psychische kracht afneemt. Mogen we er dan niet van uitgaan, dat déze samenhang tussen complexiteit en bewustzijn ook voor de toekomst zal gelden? Is er wel een reden om nu plotseling een andere ontwikkeling te veronderstellen? Stel dus, dat deze wet de evolutie zal blijven leiden...

Teilhard ziet in de toekomst dan ook een steeds grotere energie van geestelijke aard ontstaan, gepaard gaande met een alsmat complexer wordende materie. Hij durft hieruit de consequenties te trekken, omdat hij zich baseert op een studie van een verleden van meer dan 300 miljoen jaar. Hij bouwt dus allesbehalve op los zand. Zo heeft de mens zich enkele honderdduizenden jaren ononderbroken opgewerkt tot een steeds complexer organisme en een steeds groter bewustzijn. Er is geen enkele reden, waarom dat thans afgelopen zou zijn. Teilhard ziet de mens dan ook een nog hogere graad van organisatie en daarmee verbonden een nog hogere bewustzijnstoestand veroveren. Zoals dit vóór de komst van de mens op lagere bewustzijnsniveaus gebeurde, zo zal de mens nieuwe dimensies en daarmee nieuwe waarden binnen zijn bereik brengen. Voor Teilhard zal de vooruitgang gelijklopen met een stijgen van het bewustzijn en dit stijgen van het bewustzijn zal gelijklopen met een betere organisatie van de mensheid.

Wie de historische ontwikkeling van mens en maatschappij enigszins heeft gevolgd, zal moeten toegeven, dat de organisatie op terreinen van politiek, wetenschap, bedrijfsleven en sociale voorzieningen zeker in de westerse landen aanzienlijk is verbeterd. Of dit in gelijke mate opgaat voor het bewustzijn van de mens van zijn uiteindelijke bestemming is moeilijk te zeggen. Dat hangt er sterk vanaf, hoe we de rol van het kwaad zien in de wereld. Teilhard heeft daarover een zeer speciale opvatting. Hij ziet alle ellende en alle moeilijkheden, de duizenden gevolgen van oorlogen en revoluties, van geestelijke verscheurdheid, moreel lijden enzovoort als de barensweeën van de evolutie, de groestuipen van het bewustzijn. Ze bevorderen het leerproces van de mens. Het kwaad is dus een 'groeikwaal'. Deze komt zowel voor in het zoekend en tastend ontwikkelen van de juiste verbindingen in scheikundige processen door moleculen als in de processen van de menselijke geest. Wat evolutionair niet levensvatbaar is, wordt afgebroken en verdwijnt. Teilhard noemt dit een ontzagwekkend kosmisch drama. Iedereen, die een hoger niveau wil bereiken, moet zich daarvoor moeite en inspanning getroosten. Om de ander of andere culturen in zijn of hun uniciteit te bevorderen zijn kennis en inzicht nodig. Men krijgt die tastend en zoekend, met vallen en opstaan.

Ondanks de vreselijke en vele vormen van het kwaad blijft Teilhard een man met een onverwoestbaar optimisme. Dit optimisme stoelt op zijn intens geloof in de verlossing. Evenzeer echter is het gebaseerd op zijn kennis van het verleden. Vijftig jaar paleontologische en natuurkundige studies hadden hem duidelijk gemaakt in welke richting zich de evolutie beweegt. Boven al het slechte uitstijgend, ja zelfs dankzij het kwaad of beter dóór de crises van alle kwaad volgt de evolutie een duidelijk opgaande lijn: het bewustzijn gaat voort zich steeds verder uit te breiden en te verdiepen. Dat roept twee vragen op: 1. Zál de mens met zijn evolutie, met de evolutie instemmen en er blijvend aan meewerken? 2. Welk belang heeft een zogenaamd "welslagen van de wereld"?

De eerste vraag (of de mens zal instemmen en mee zal blijven werken met de evolutie) beantwoordt Teilhard uitgesproken bevestigend. De ervaring is immers, dat de ontwikkeling onherroepelijk is, dat de evolutie niet achteruit kán. Vanaf het moment, dat de mens weet heeft van zijn eigen evolutie en de onherroepelijkheid ervan beseft, kan hij die nog slechts aanvaarden en uit eigen kracht voortzetten. Dit besef, dat men alleen maar vooruit kan, dat er geen weg terug bestaat, geen alternatief, geldt niet alleen voor de hele mensheid, maar ook voor iedere persoon afzonderlijk. Als geheel beschouwd kan het bewustzijn enkel vooruit, nooit achteruit gaan. En... hier ligt het criterium... Als de mens zich van zijn toekomst bewust is, kán hij niet de mogelijkheid van een vernietiging zien, die namelijk tegelijk de vernietiging zou zijn van een kosmische inspanning van miljarden jaren.

In onze vaak pessimistische tijd profeteert Teilhard: "Werken is scheppen, en scheppen is iets, dat voor altijd zijn groeikracht zal blijven houden". Anders gezegd, bewuste handeling sluit totale vernietiging uit. Maar - zullen sommige kritische mensen zeggen - heeft dat slagen van de wereld wel enig belang? Teilhard antwoordt hierop opnieuw als geleerde en als gelovige. Als wetenschapper kan hij zich geen evolutie indenken, die na miljarden jaren van ontwikkeling zou blijven stilstaan zonder haar eindpunt te hebben bereikt. Dóórdenkend vanuit een bestudeerd verleden stelt hij, dat de evolutie verdergaat tot een maximum aan bewustzijn, een toppunt van geweldige energie, dat ongekend is in deze wereld. Dit ogenblik zal er zijn als de groei van de geest haar hoogtepunt heeft bereikt in het punt Omega, een geestesgesteldheid, waarin ieder van ons uitstijgt boven zichzelf, maar die slechts bestaan kan dóór ieder van ons.

Ondanks de zwarte ellende van zijn geschiedenis heeft de mens een onblusbare drang en kracht tot vooruitgang. Bovendien is de mensheid nog zeer jong - zoals de eerder genoemde Film van de aarde aangaf pas gisteren om vijf vóór twaalf geboren - en heeft ze althans gezien vanuit de materiële ontwikkeling nog miljoenen jaren voor zich. Voorwaarde is echter enerzijds dat wij steeds meer kennis over de wereld buiten onszelf verwerven en anderzijds steeds meer liefde daarvoor ontwikkelen. Dat laatste houdt in, dat wij het vermogen verwerven anderen in hun diepste wezen te bevorderen. Teilhard zegt dan ook in zijn boek Visie op de toekomst, dat kennis en liefde de voorwaarden zijn voor een groeien van het bewustzijn. Toch is de mens vrij. Hij kán, desnoods uit lust tot zelfmoord, de as van de evolutie breken. Al is deze stap onredelijk en liefdeloos, Teilhard acht hem niet uitgesloten. Hij zegt echter ook, dat diezelfde evolutie de mens in crisissituaties de middelen in handen geeft om met inspanning de weg van de vooruitgang te blijven opgaan. Als christen weet Teilhard dat de evolutie uitloopt op het eschaton, d.w.z. de voltooiing der tijden, de wederkomst van Christus. Hij zegt in L'avenir de l'homme, dat wij al het mogelijke moeten doen om de mens tot voltooiing te brengen.

Teilhard's kosmische visie op de mens is gericht op een einddoel. Hij toont aan dat er een programma is. Dat er voor elk van ons een taak ligt, die groei en vooruitgang mogelijk maakt. Het handelen van de mens hoe dan ook is voor Teilhard van een hoger plan als het gericht is op de voltooiing van de schepping, die wij uitdrukken in het beeld van de wederkomst van Christus, in wie God en mens verenigd zijn. Bestaan... is voor hem 'in relatie zijn met God'.

Het ziet ernaar uit, dat de mensheid met het begin van het derde millennium een tijdperk heeft afgesloten. De tijd, die achter ons ligt werd gekenmerkt door verspreiding en uitwaaiing van alle mogelijke denkrichtingen, stelsels, partijen en godsdiensten. Dit gebeurde door vernieuwingen zowel als door afsplitsingen, scheuringen, schisma's, onenigheden en breuken. Voor het tijdperk dat wij nu betreden, verwachten wij een andere koers. We zien daarvoor al de eerste aanzet. Nog aarzelend, nog tastend en zoekend, wordt toch steeds meer en op steeds meer gebieden gestreefd naar convergentie, toenadering, groei naar eenheid in verscheidenheid,

oecumene, coëxistentie, antidiscriminatie, cultuurbundeling, fusies, statenbonden enzovoort. De mensheid is bezig zich over zich zelf heen te buigen, zich te bezinnen op haar eigen ontwikkeling, reflexief te worden, zoals het dier in de mens zijn reflexieve omslagpunt bereikte. Ze is op weg één mensheid te worden, te groeien tot één superbewustzijn rond moeder aarde.

De persoonlijkheid van ieder mens zal hierin nóg sterker tot zijn recht komen, moeten komen. Hoe intenser de eenheid, hoe sterker de individuele verschillen uitkomen, elkaar bevruchten en versterken. Volgens Teilhard kan de mensheid één groot lichaam worden, bezielde door één geest, waarin alle leden zich naar eigen kracht en karakter kunnen ontplooiën en uiten. Deze sterkere menselijke verbondenheid in lot en doel komt reeds duidelijker naar voren. Dictatoriale regimes konden en kunnen deze geestelijke eensgezindheid niet tot stand brengen. Een eenheid die op vrees berust, houdt geen stand. De recente geschiedenis bewijst dat afdoende. Voor sommigen werd deze geschiedenis daardoor ook de waarschuwing niet opnieuw naar zo'n ideaaltoestand te streven. Zij zien deze als een wensdroom, als iets dat niet te realiseren valt. Nee sterker. Wijzend op de utopieën uit het verleden die vaak tot totalitaire stelsels hebben geleid, benadrukken zij het gevaar van dit streven.

Onderwijs en wetenschap hebben volgens Teilhard een uiterst belangrijke taak. Zij zullen namelijk steeds duidelijker het doel moeten omschrijven, dat voor ieder van ons aantrekkelijk is, waar ieder op zijn eigen wijze naartoe wil werken. Het besef zal daardoor groeien, dat het bereiken van dit doel mede van ieder van ons persoonlijk afhangt. Iedereen is belangrijk. Waar één vrees is kan ook één streven zijn. Zo zal de groeiende noösfeer - de bewust levende kring om de aarde van mensen in denken en handelen, wetenschap, religie en kunst, verlangen en beminnen - zich steeds algemener toespitsen tot in de top van een steeds dieper en persoonlijker ervaren bewustzijn, dat gericht is op een steeds breder aanvaard einddoel.

Dit einddoel noemt Teilhard het punt Omega. Teilhard stelt, dat deze enorme bundeling van liefde en verlangen in onze evolutie als mens niet anders dan gericht kan zijn op een Wezen, een Iemand. Hoe zouden wij als mensen van vlees en bloed iets abstracts kunnen liefhebben? Ook al ligt aan onze wereld een voor ons onkenbaar geheim ten grondslag, het Onnoembare, het Onuitsprekelijke, om ons mensen tot liefhebben te bewegen kunnen wij ons dit het best voorstellen als een Persoon. In onze evolutie als mens ontwikkelt zich deze Persoon als Christus. Zo is Christus in ons bewustzijn mens geworden. Zo is Christus in iedere mens evolutionair in het bewustzijn aanwezig en kunnen wij in iedere mens Christus bevorderen. Zo wordt liefde het bevorderen van het meest wezenlijke van de mens die op je weg komt, je naaste. Al staat God - met welke naam men hem ook aanduidt - buiten al onze begrippen van ruimte en tijd en overstijgt of transcendeert hij onze werkelijkheid, in de Persoon van Christus die voor ons mens geworden is, brengen wij hem gezamenlijk in ons allen tot leven. Zo wordt God immanent aan onze wereld in de Persoon van Christus, maar blijft ook als het grote Geheim transcendent aan het punt Omega, waarin de mensheid zich in totale liefde met Christus als zijn Geesteskind bewust verbonden zal voelen.

De levensbeschouwing van Teilhard is dus niet pantheïstisch zoals die van Spinoza, die God gelijkstelde aan de natuur: 'Deus sive natura'. Nee, God overstijgt de natuur, overstijgt tijd en ruimte. Alles vindt in God zijn oorsprong, maar niets vindt in Hem zijns gelijke. Wij zijn dus met alles in God. Deze visie noemt men het panentheïsme.

3.2 Het goddelijk milieu

In de winter van het jaar 1926 beëindigde Teilhard tijdens opgravingswerkzaamheden in de spelonken bij Tientsin in China zijn boek *Le milieu divin*, het *Goddelijk milieu*. Over dit boek schreef hij aan een vriend: "Dit ben ik zelf". In dit werkje is hij de grote mysticus. Hier ontbreken alle tijdgebonden biologische of natuurwetenschappelijke termen en stellingen. Hier worstelt een mens als christen met God en de wereld. Teilhard signaleert de zwakheid van het christendom in de praktijk, waar het uit liefde tot God de wereld uit het oog verliest, vervreemdt van zijn werkelijke opdracht. Daarnaast ziet hij ook hoe Christus opnieuw door het kwaad wordt gekruisigd. Op de scheidslijn van daadwerkelijk bezigzijn aan de bouw van de aarde, deze stad van de mensen, en de hunkering naar het transcendente, het eeuwige buiten tijd en ruimte, zoekt hij moeizaam de weg, die leidt tot Wie het aanschijn der aarde verandert, de lichtende, vóórlichtende, richting-wijzende figuur van Christus. Hij weet, dat hij voor de kerkelijke autoriteiten van zijn tijd een ongewoon pad betreedt, maar voelt zich één met die Kerk, die zich reeds 2000 jaar 'het mystieke lichaam van de verrezen Christus' noemt. Zij immers leert, dat het hele menselijke leven, tot in zijn meest natuurlijke bezigheden toe geheiligd kan worden.

Door tegenwerking van dezelfde Kerk mocht Teilhard het niet beleven, dat ook maar één van zijn werken gedrukt werd. Ook *Le milieu divin* bleef onuitgegeven. Het verscheen net als *Le phénomène humain* in 1957 in Frankrijk, twee jaar na zijn dood. Niet de Kerk maar een comité van belangrijke wetenschappers en vooraanstaande schrijvers verzorgde deze publicatie.

Teilhard kent de mens een belangrijke plaats toe in de schepping als wordingsproces. Voor hem ligt er voor ieder persoonlijk een taak en verantwoordelijkheid voor de toekomst van de aarde en de wereld. Teilhard verwerpt hartstochtelijk de houding van mensen, die de aarde ontvluchten in hun al te sterke betrokkenheid op het 'hiernamaals'. Hij gaat ervanuit, dat álles in het leven, vanaf eten tot studeren, vanaf ontspanning tot werk, álles, in diepste wezen een godsgeschenk, genade, is en daarmee een onderdeel van de door God gecreëerde evolutie van stof tot geest. Hierbinnen speelt de menselijke activiteit op aarde een hoofdrol. Niet alleen de bedoeling of gezindheid zijn van belang in dat wordingsproces, maar ook de daad, de inspanning van iedere mens. De mens draagt direct en persoonlijk bij aan de vervolmaking van de wereld door de voltooiing van zich zelf. Ook door het geringste werk van onze handen dragen we bij tot een snellere vervolmaking van de aarde. Dit is de zin, het doel en de prijs van al ons doen en laten.

Toen Teilhard *Le milieu divin* schreef en in de modder van de steengroeven in China naar fossielen zocht, noemde hij dat werk zelf zijn gebed. En hij draagt het boek op aan allen, die de aarde liefhebben onder het motto: "Zozeer heeft God de aarde liefgehad..."

Teilhard's mystiek heeft als grondtoon een enorme liefde voor de wording van de aarde, voor de wordende mens. Hij beschouwt het voor iedere mens als een zaak op leven en dood, dat de aarde haar doel bereikt met de krachten die zij van nature bezit. Het zal heel wat lezers ontroeren de geleerde fysicus hier te horen uitroepen: "In naam van het geloof hebben we het recht en de plicht ons hartstochtelijk in te zetten voor de dingen der aarde!" Sinds Angelus Silesius in de 17e eeuw is er geen mysticus meer geweest, die de christen zo'n voorname plaats toekent in het wereldgebeuren. Teilhard zegt, dat wij het getroffen hebben te leven in een tijd, waarin de mensheid op het punt staat volwassen te worden. De Kerk die hij als priester meemaakte liep achter bij deze tijd. Zij werd nog teveel gekenmerkt door onthechting aan de wereld enerzijds en liturgische praal anderzijds. Teilhard wijst erop, dat iedere menselijke inspanning sacraal, heilig kan zijn.

Hij maakte zich echter geen illusies. Hij kende de mens daarvoor maar al te goed. Hij zag wat voor een ontzaglijke kracht er nodig zou zijn om de trage massa en ook de trage instituten in beweging te krijgen. "Maar...", zo zegt hij: "Ieder werken blijft een smartelijk baren. De goede werker moet zijn gezapige rust prijsgeven en telkens weer meer doen en zijn dan hij zelf zou willen. Een mens die zo werkt, die zo'n instelling heeft, vindt in zijn eigen diepste wezen het wezen van heel de wereld. Hij ontmoet God op het hele gebied van zijn eigen activiteiten, en dat niet alleen... Zo veroverd het individu het goddelijke milieu zonder het te vervreemden van de wereld, los te maken van de realiteit. Zo ontdekt hij langzaam maar steeds meer de laag van ons bestaan, die bezig is te verrijzen."

Na de fase van de verrukking om het inzicht, dat de ware levenshouding in Christus te vinden is, kende Teilhard natuurlijk ook momenten van diepe eenzaamheid. Hij ervoer dan zijn kleinheid. In buien van diepe verlatenheid en troosteloosheid die ons herinneren aan het modern existentialisme hoort hij dan de stem: "Vreest niet, ik ben het..." Het is een vooruitlopen op de eigen doodservaring. In de dood vloeien al onze persoonlijke verkleiningen, die men tijdens het leven als fouten, gebreken, lichamelijke of geestelijke ziekten ervoer, samen als in één oceaan. En Teilhard roept uit: "Laten we de dood teboven komen door daarin God te ontdekken". Hier komt Teilhards mystiek uit op het punt van de christelijke mystiek: de dood wordt omgekeerd in leven, doordat Christus de dood heeft overwonnen. Zo wordt voor Teilhard alle homogenese, alle menswording, een christogenese of wording van Christus in de wereld en de dood.

In het derde deel en het nawoord spreekt Teilhard zoals alle mystici een toekomstverwachting uit. Uit de pijnen en ellende van deze wereld ziet hij de nieuwe wereld en de nieuwe hemel geboren worden.

3.3 Het einde van de mensheid

Het is amper 150 jaar geleden, dat de mens ontdekte dat het leven van de dieren om hem heen en ook hijzelf een groei, een wordingsgeschiedenis hadden. De eerste geleerden die hierover schreven, wekten verontwaardiging, ontzetting of de lachlust op. Al spoedig bleek dat de schok van de ontdekking van de evolutie en dus ook van onze eigen evolutie de mensheid diep in het hart had geraakt. Voor sommigen werd de mens onttroond, verlaagd tot een zoogdier. Voor anderen bracht dezelfde ontdekking het besef, dat de mens de kroon van de schepping vormde. Stond de mens immers niet op de meest vooruitgeschoven post in de evolutie? Was zijn vrijheid niet het grootst om alle stof te onderzoeken, naar believen te wijzigen en aan zich te onderwerpen?

Kortom voordien besefte de mensheid nauwelijks, dat zij ook een toekomst had. Nu sprak men alom van darwinisme, hoe primitief deze wetenschap in het begin ook was. En... de mens wist: ik ben een soort, een soort kan veranderen, dus ook de mens kan iets geheel nieuws, iets dat vóór hem ligt veroveren. Dit besef kwam op het historisch juiste moment, namelijk bij het begin van de grote industriële, wetenschappelijke, sociale en technische revolutie in de negentiende eeuw. Men had in de dynamiek van die tijd behoefte aan geloof in de vooruitgang. Dit geloof werd door de evolutietheorie gevoed.

Thans echter overheerst op veel gebieden eerder de angst voor de toekomst. Langzaam maar zeker zijn we gaan beseffen dat we als soort ook kunnen uitsterven. Die angst wordt zeker gevoed door de ontwikkelingen van de techniek. Deze maakt niet alleen de wapens mogelijk, waarmee de mensheid zichzelf kan vernietigen, maar ook de computers waardoor de mens zichzelf eerst gedeeltelijk en later geheel kan laten vervangen.

Teilhard hamert erop de ontwikkelingen in elke menselijke tak van bedrijvigheid te richten op convergentie. Elk menselijk bewustzijn is het waard te worden ontwikkeld. Met alle middelen van wetenschap en techniek, politiek en religie moet ernaar gestreefd worden te komen tot eenheid in verscheidenheid. De eerste tekenen zijn er al, dat onze geest ontwaakt voor een extra-dimensie. De mens is een soort, die convergeert, zich op één punt richt, in tegenstelling tot alle andere soorten in de wereld, die divergeren, uitwaaiëren en vergaan. De mens groeit naar een top van psychische rijpheid, die voor ons de zwartste toekomstdreiging doet verdwijnen.

Het zou kunnen zijn, dat de mens de enige soort is, die zich moeizaam weet te ontworstelen aan de dood, zijn einde en ondergang. De enige soort, die zijn eigen hergeboorte weet te bewerkstelligen, ditmaal buiten de bekende dimensies van tijd en ruimte. Zeker, biologen kunnen zo'n psychische 'uitvlucht' door krachtbundeling voorsnog niet serieus nemen. Ze lijkt pure fantasie. Maar opvallend is dat deze fantasieën tegenwoordig niet alleen leven in de geest van miljoenen lezers van science-fictionlectuur, maar ook in de hoofden van serieuze wetenschappers. We wijzen slechts op geleerden als John D. Barrow, Frank Tipler en John A. Wheeler. De fundamenten voor hun gedachten in het boek *The Anthropic Cosmological Principle* (1986) liggen bij Teilhard de Chardin.

Bovendien moeten we bedenken, dat al het pessimisme ons handelen verlamt en dat de visie van Teilhard ons vermogen tot werken en doorgaan weet te bezielen. Teilhard zegt: "Laten we ronduit bekennen, dat het meest logische vanuit onze kennis over evolutie, het meest edele en het meest verwachtingwaardige is een 'boven'menselijke, een supra-menselijke situatie". Als de geconstateerde evolutie ons niets meer te bieden zou hebben dan een soort gouden eeuw, een land van gelukzaligheid en overvloed, dan zou men zo'n ideaal in de grote lijn van de kosmische geschiedenis terecht een kleinburgerlijk ideaal kunnen noemen. We moeten af van eenzijdig materialisme of beperkt natuurgevoel. Teilhard zegt ons, dat het geen kwestie zal zijn van wel-zijn, maar van méér-zijn. Het is van eminent belang te zien hoe bij Teilhard de mens zijn biologisch evenwicht zal vinden in een toppunt van geestelijke eenheid en niet in de materieel keurige ordening van de aarde.

De evolutie in de noösfeer berust - net zo als die in de geosfeer en biosfeer - op de ontwikkeling van complexiteit-bewustzijn. De culturele evolutie van de mens is daarmee een voortzetting van de natuurlijke evolutie. Teilhard spreekt bij de noösfeer van 'hyperfysica'. Waar het in de kosmische geschiedenis om gaat is de inlijving in God. Deze evenwel voltrekt zich volgens de wetmatigheden van en in harmonie met de evolutie vanaf het oerbegin. Nodig voor ons contact met het buitenkosmische was een daad van tegemoetkoming: de persoon van God entte zich als het ware in onze evolutie: "En het Woord is vlees geworden". Door deze incarnatie is het eerste en fundamentele contact gelegd met onze soort en kregen we een verlengstuk van ons gewone kunnen, een vergroting van onze natuurlijke mogelijkheden: de genade. Zo wordt bij Teilhard Christus het instrument, het Centrum en het Eindpunt van heel de bezielde en onbezielde schepping.

In eeuwenoude teksten herhalen miljoenen deze leer zonder tot nu toe helemaal in staat te zijn de mysterieuze, diepe betekenis ervan te ervaren. Sedert de geboorte, de jeugd en volwassenheid van Christus, zijn sterven en herrijzen, is alles in beweging gebleven, omdat Christus in ons nog niet ten volle is uitgedragen. De mystieke Christus is nog niet voltooid, al ligt de drijfveer achter het handelen van alle geschapenen in deze verwekking. Christus is het eindpunt van de natuurlijke evolutie en haar culturele voortzetting in de mens!

3.4 De christen in de moderne wereld

Het meest indringende van Teilhards werk is wel zijn eerbied voor het verleden. Nooit echter is er bij hem sprake van heimwee naar vroeger tijd. Steeds is er het intense besef slechts in één richting te kunnen leven: vooruit. Getrokken door één bestemming, één doel... hoe vaag het ons meestal ook voor ogen staat en hoe helder het ons tegelijk is gegeven. In het christendom zijn er in de loop van alle eeuwen steeds twee richtingen geweest: die van verzaken aan de wereld, het zich afkeren van aardse zaken, en die van de aanvaarding van de wereld met al het kwaad als de afwezigheid van het goede dat er had moeten zijn. Deze tweede houding is authentiek, oorspronkelijk christelijk.

Voor Teilhard is mens-zijn altijd werken én lijden. Eerst 'werken': bouwen aan de wereld, aan de stad van de mensen. Alles is religieus bezig zijn, of dit nu in de techniek, de wetenschap, de opvoeding of de voortplanting is. Immers, alles kan ertoe bijdragen om de aarde bewoonbaar te maken. Een christen is christelijker naarmate hij zó werkt, meewerkt met al die anderen, die ook de aarde willen voltooien als een vreedzame woonplaats voor bewuste mensen. Christen zijn zit hem niet in een keuze voor de Kerk op zondag en voor het aardse op werkdagen. Het is een zoeken naar God in alle lichamelijke en geestelijke activiteiten, die zó tot gebed worden. Dit zoeken vormt het gebed van de hele mensheid in haar verlangen naar vrede en geluk, naar uiteindelijke voltooiing.

Menszijn is op de tweede plaats ook onontkoombaar lijden. Dit lijden loutert de geest. Duffe berusting daarentegen in dit lijden is verkeerd begrepen christelijke onthechting. Het kwaad en het lijden moeten we bestrijden, niet alleen het zogeheten morele kwaad, maar ook het lichamelijke lijden, al het natuurlijke leed, al het sociale onrecht, alle discriminatie, verlatenheid en vervolging, onderdrukking, ziekte en dood, onmacht, wreedheid, halfheid, lafheid, luiheid en zelfgenoegzaamheid, het heulen met de onoprechten, enz. Het is een vervalsing van het originele christendom om berusting in het kwaad te verkondigen.

Christus bestreed alle kwaad en stierf als misdadiger voor het gerecht van de mensen. Dat is ook onze weg. Wat in de lijfelijke dood fysisch verstrooid wordt, zegt Teilhard, wordt verenigd in God. Als wij ons maximaal inzetten en onze verantwoordelijkheid nemen dragen we bij aan de christogenese, de wording van Christus. Zo maken we de aardse werkelijkheid volgens Teilhard transparant. Tegenover het horizontalisme van het leven hier en nu en het verticalisme van de uitsluitende gerichtheid op het hiernamaals stelt Teilhard: "En haut et en avant", zowel omhoog als vóóruit.

God is de maker, de voltooiër van deze aarde en kán dus niet gekend of bemind worden buiten deze aarde om. Werken aan deze aarde is dan ook geen modern heidendom of a-religieus humanisme, maar de weg om via volledige menselijkheid te komen tot de eindvoltooiing in God. De verwachting, dat alles zich beweegt, aan het geschieden is, in een dynamisch proces is op weg naar de volmaking in God, deze verwachting is het werkelijk functionele in het christendom. Het christendom of het evangelie spreekt de nieuwe mens, de jeugd, de zogenaamde ongelovige slechts aan voor zover het in de actualiteit van het wereldgebeuren duidelijk stelling neemt tegen onrecht, onvrede, totalitair gezag, onmenselijkheid, discriminatie, kortom tegen alle kwaad en lijden. Pas dan kunnen we zeggen dat het christendom (of beter wellicht Christus) volop leeft. Dit zichtbaar maken is niet speciaal voorbehouden aan instituten en geloofsgemeenschappen. We zien Christus verrijzen in allerlei stromingen en bewegingen van onze tijd.

Bij vele 'gelovigen' is hun ijver verzand in een gevecht voor behoud van religieus sentiment, traditioneel cultuurgood of persoonlijk geluk op de korte termijn. Zij zijn vaak ingekapseld in pseudo-christelijke elementen, die in voorbije eeuwen het zuiver evangelisch denken hebben vertroebeld. Dit verkokerde denken uit zich dan in het handhaven of nastreven van machtsposities, samenwerking met totalitaire regimes, morele dwang of veroordeling bijvoorbeeld van sexuele geaardheden enzovoort. Helaas zijn er veel onchristelijke praktijken ontstaan vanuit een eng traditioneel vermeend christendom.

Godsdiensten hebben natuurlijk in de loop van de geschiedenis altijd blootgestaan aan de gevolgen van maatschappelijke of culturele veranderingen. Het christendom bleek crises steeds weer soepel te boven te komen. Dit komt - aldus Teilhard - omdat het niet alleen een leer is, een mystiek of een ascese, maar ook geschiedenis, gebeurtenis, daad. In zijn geschrift uit 1942 *Le christ évoluteur* beschrijft Teilhard dan ook Christus als drager met ons van de evolutie, omdat Hijzelf en Zijn woord de wereld door ons convergeert, tot elkaar brengt, naar een dieper bewustzijn stuwt, naar méér persoonlijkheid en sociale eenheid tegelijk, naar meer liefde. Hij moet dus, gezien of ongezien, erkend of niet erkend, aan de spits staan van de vooruitgang. Het christendom is zo gezien in diepste wezen de godsdienst die de mensheid voortstuwt naar haar voltooiing.

Onze beschaving compleet met haar techniek, biochemie, en noemt u maar op, brengt ons niet op het verkeerde pad als we állen méé blijven denken. Integendeel, zij bevrijdt ons van onchristelijke taboes of buitenchristelijke beperkingen, want ze bevordert het steeds verder dóórdringen van de geest in de stof. Onze eeuw is religieus, waarschijnlijk religieuzer dan alle andere daarvoor. Zij heeft alleen nog niet de God gevonden die ze kan aanbidden, omdat ze in haar wetenschappelijke vlucht ontdekt, dat ze dáárover nog niets kan zeggen. Vroeger dacht men God te hebben gevonden. Men vergat echter zijn taak en verantwoordelijkheid voor de wereld in wording. Men onderkende de rol niet, die men kreeg toebedeeld in de voltooiing van de eigen evolutie. Het is het werk van de moderne gelovige zin te geven aan de wetenschappelijke experimenten en toepassingen, die voor het leven van nu zo'n enorme draagwijdte hebben.

Hoe meer het geestelijk formaat van de mens groeit, hoe meer eenheid hij zal willen vormen. Dan zal het mystieke lichaam van Christus voor allen in de wereld zichtbaar worden. We moeten het religieuze dus niet afzonderen, niet losknippen uit de werkelijkheid, maar juist in het brandpunt zetten van alles, wat de mens interesseert. Alleen zo zullen we de richting kunnen zien die we moeten inslaan bij de vele keuzes waar we voor staan.

De vooruitgang tegenhouden staat gelijk met het tekenen van zijn eigen doodvonnis. Niets mag onbeproefd blijven als het erom gaat méér te zijn. Zo lijkt het bijvoorbeeld gemakkelijk de banvloek uit te spreken over geld en handel, maar áls geld een drijvende kracht is voor de mens, moeten we het als christen niet verwerpen, maar vergeestelijken, in die zin, dat we het eerlijker verdelen en gebruiken voor studiedoeleinden, kunst, schoonheid, vrede, geluk enzovoort.

Het is niet de taak van een christen om naar vrede en rust voor zichzelf te streven en zich zoet te houden met ondefinieerbare goddelijke zaken. Zo verlies je de binding, het engagement met de wereld buiten je, met de armoe, de honger, de oorlog, het onrecht, de onvrede. Het is een houding die je aantreft in de lichaamscultuur van sommige New-Age-stromingen. Onthechting in de moderne, teilhardiaanse zin betekent loskomen van jezelf en je volledig inzetten voor de wereld buiten jezelf. Deze onthechting is groter en veeleisender dan de op jezelf gerichte, stille onthechting aan aardse zaken.

Dat actieve betrokkenheid én mystieke bezinning of meditatie samengaan is het meest bewonderenswaardige in Teilhards visie en leven. Het originele christendom is in de loop van zijn historie steeds meer vervreemd geraakt van zijn opdracht. Vervreemd door de invloed van het Perzisch-Griekse denken, waardoor natuur en bovennatuur langzaam van elkaar werden losgeknipt. Vervreemd ook onder invloed van Romeinse, staatkundige machtsstructuren. Vervreemd van de wereld en haar opdracht ook door zijn afkeer van de wetenschap, de uitsluiting van sociaal-bewogenen, de afwijzing van de vrouw - nog een restant van patriarchaal denken - door verstarring in traditie, een wending naar het verleden in plaats van naar de toekomst, door onmondigheid eerder te voeden dan studie, door het handhaven van cultuurpatronen en symbolieken die verbleekt zijn, enzovoort.

Zo raakten de kerken vervreemd van hun inspirerende opdracht wegwijzend te zijn naar het punt van belofte. Teilhard doet met zijn werk een appèl op iedereen zich opnieuw te oriënteren op Christus en het evangelie. Ieder nieuw tijdvak zou zijn licht hierop vanuit zijn bewustzijnsniveau moeten laten schijnen. Zo kan het een bron van inspiratie zijn voor allen, die zoeken naar de zin van hun leven.

Lezing 4

4.1 Verzet en enthousiasme

Waar wij in onze tijd allemaal mee te maken hebben is de veelheid aan informatie, de jachtigheid van het bestaan, het toenemende beroep dat gedaan wordt op onze eigen inventiviteit. We moeten zoveel zelf doen om onze eigen infrastructuur - gezin, huis, baan, vervoer - te onderhouden, dat we nauwelijks meer aandacht op kunnen brengen voor anderen. We hebben er eenvoudig de energie soms niet voor. Zodra we even tijd hebben, denken we die dan ook nodig te hebben voor vakantie. Even de accu bijladen, is een veel gehoorde kreet.

Daartegenover staat dat onze materiële welstand het toelaat om vaker en uitgebreider dan vroeger te relaxen. We hebben een vorm van samenleving opgebouwd, waarin we constant achter de materie lijken aan te lopen en daarvan dan weer moeten bijkomen. Zonder dat dit bewust werd gewild zijn velen door de steeds snellere veranderingen niet meer in staat tot echte relaties, intermenselijke betrekkingen, verdieping en zingeving van hun bestaan. Zij vervallen in een gezapig establishment, een passieve kleinburgerlijkheid, zijn erg fatsoenlijk, maar materialistisch en oppervlakkig.

Teilhard de Chardin moet zeker gezien worden als de man, die hun rust zou verstoren. Na Galilei, Darwin en Einstein heeft iemand zelden meer zo revolutionair ons eigen bestaan onder de loep genomen. Hij doet de grondvesten van ons denken letterlijk schudden. Direct en indirect drukt hij zijn stempel op de natuurwetenschappen, de wijsbegeerte en de theologie. En niet alleen met het kosmisch karakter van zijn denken doorbreekt hij de kleine ordeningen van ons dagelijks leven. Hij nodigt allen uit die hun ziel en zaligheid hebben gelegd in de wetenschap of in bepaalde geïnstitutionaliseerde vormen van religie om hun keuze nog eens goed te overwegen. Immers, ook in ander streven schuilt waarheid. De kloof die velen scheidt zal in de toekomst door onze inspanning moeten worden overbrugd, willen we overleven. Tussen verkoopstatistieken en liturgisch samenzijn bestaat slechts schijnbaar geen verband! Een politiek conflict in Roanda heeft wel degelijk te maken met onze houding als christen. Geloof en wetenschap zijn geen streng gescheiden gebieden, maar vullen elkaar aan.

Voor Teilhard staat vast dat alle menselijke activiteit in dienst zou moeten staan van de mensheid op haar zoektocht naar Omega. Zelf was hij wel zo bescheiden te erkennen, dat hij met zijn werk slechts de aanzet kon geven tot het denken en handelen in die richting. Wij zullen ons moeten inspannen om de problemen van ons bestaan verder te doorgronden. Gelukkig zien we dit anno 2000 ook steeds meer gebeuren. De visionair Teilhard, die als holist tot voor kort niet erg serieus werd genomen door de empirisch ingestelde wetenschap, filosofie en theologie vindt steeds meer weerklank. Weliswaar wordt daarbij niet altijd zijn naam genoemd, maar zijn ideeën zijn in het werk van heel wat veelgevraagde schrijvers terug te vinden. Ik denk dan aan mensen als Ken Wilber, Jean Ernst Charon, Danah Zohar. Sceptici verwijzen hun theorieën uiteraard zonder meer naar de prullenbak en zij zullen misschien hun wetenschappelijk gefundeerde redenen daartoe hebben. Toch moet worden vastgesteld, dat al deze schrijvers op grond van hun theorieën het belang trachten te onderstrepen van de verdieping en bevordering van de ander als de meest zinvolle invulling van het eigen leven en basis van hoop voor de toekomst.

Als voorloper van hun aansporing verscheen in 1966 al van dr. Feitse Boerwinkel als publicatie van de "Werkgroep 2000" het boekje Inclusief denken. Hierin wordt met citaten uit Teilhards werk een pleidooi gehouden voor het luisteren naar ieder ander om te horen, wat voor waarheid er in

diens woorden schuilt en welke klemtoon men zelf was vergeten te leggen. Dit niet om op die manier te komen tot een schamel compromis tussen allerlei religieuze en politieke opvattingen en religies, maar om een opstapeling te krijgen van alles wat waarheid, vrede, recht enz. kan versterken.

De mens heeft een diepe, existentiële behoefte aan een boodschap, iets waarin hij kan geloven en waaraan hij kan werken. Teilhard plaatst de oude verlossende boodschap in een radicaal ander licht. Zodanig, dat men moeilijk passief meer kan toekijken. In deze boodschap is geen plaats voor abstracties, voor dromen en laffe terughoudendheid. In tegenstelling tot het wanhopig niets bij schrijvers als Sartre en Camus herleeft bij Teilhard de hoop voor de toekomst van de mens. In een tijd waarin het materialisme hoogtij viert maakt hij op revolutionaire wijze deze materie tot baarmoeder van de geest, van de vooruitgang. En in de zojuist afgesloten eeuw met de meest bloedige oorlogen en conflicten geeft hij hoop op de éénwording van de mensheid: economisch, sociaal, cultureel, religieus. Hij wordt de profeet van de synthese. Hij wijst een weg via welke de vele verschillende stromingen in de brede bedding van een nieuwe wereld kunnen belanden.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat een groep mensen met een zeer verschillende achtergrond het werk van Teilhard na diens dood in 1955 wilde gaan uitgeven. Onder het patronaat van Hare Majesteit Koningin Marie-José van Italië kwam daartoe een wetenschappelijke comité van 32 geleerden en een algemene comité bijeen. Onder de eersten treffen we de namen aan van dr. George B. Barbour, professor in de geologie aan de universiteit van Cincinnati, de bekende bioloog Julian Huxley, G.H.R. von Koenigswald, professor in de paleontologie aan de universiteit Utrecht, en Arnold J. Toynbee, de beroemde Engelse geschiedschrijver. Van het algemeen comité noem ik hier slechts de schrijver Gaston Berger, Teilhards biograaf Claude Cuénot, de schrijver André Malraux en de latere president van Senegal Leopold Sedar Senghor. Deze laatste liet zich in zijn politiek geheel inspireren door de gedachtegang van Teilhard. Uit eigen ervaring wist hij dat het liberale kapitalisme enerzijds en het marxisme anderzijds niet in staat zijn de honger naar geestelijk voedsel te stillen.

Toch wordt Teilhard ook in de landen achter het Ijzeren Gordijn bestudeerd. De Poolse marxistische filosoof Tadeusz Pluzanski schrijft in zijn artikel Teilhard today: a marxist's view in het boek van Leo .Zonneveld *The desire to be human* (Mirananda 1983, p. 253) "Teilhard drew the attention of the Marxists because of his new Christian humanism, which has become an important phenomenon in the ideological confrontation of today".

Teilhard de Chardin schrijft zelf in *L'avenir de l'homme*: "Nu wij door het leven roemvol geplaatst zijn op dit beslissende punt van de menselijke evolutie, wat moeten wij doen? De toekomst van de aarde ligt in onze handen. Welke beslissing zullen wij nemen? Mijns inziens wordt de te volgen weg duidelijk aangewezen door wat het verleden ons leert. Wij kunnen slechts vooruitgaan als we één worden: dat is, zoals we gezien hebben, de wet van het leven. De eenwording onder dwang brengt alleen maar een pseudo-eenheid van oppervlak voort. Ze kan een mechanisme in elkaar zetten, maar ze bewerkstelligt geen basissynthese en bijgevolg geen toename van bewustzijn. In feite vermaterialiseert ze in plaats van te vergeestelijken. Alleen de eenmaking door eensgezindheid is biologisch. Alleen zij brengt het wonder tot stand, dat ze meer persoonlijkheid doet voortkomen uit de collectiviteitskrachten. Alleen zij vertegenwoordigt de authentieke voortzetting van de psychogenese, waaruit wij zijn voortgekomen. Wij moeten ons dus samenvoegen van binnenuit, in volle vrijheid."

Ik onderbreek Teilhard hier even om vast te stellen, dat het marxisme in die communistische landen waar het onder dwang is ingevoerd inderdaad gedoemd was ten onder te gaan. We kunnen echter niet ontkennen, dat er zich in deze landen ook tegenkrachten van een grote geestelijke intensiteit hebben ontwikkeld. Daarnaast moeten wij vaststellen, dat in het zogenaamde vrije en christelijke Westen door consumptie- en groeiwang meer nadruk op de materie dan op de geest schijnt te worden gelegd.

Teilhard vervolgt: "Voor het scheppen van eensgezindheid is er het bindmiddel, het cement van een of andere gunstige invloed nodig. Waar moeten we dit beginsel van toenadering, deze ziel van de Aarde zoeken, hoe moeten wij het ons voorstellen? Is dit in de ontwikkeling van een gemeenschappelijke visie, d.w.z. in de vestiging van een algemeen aanvaarde wetenschap, waarin alle intellectuelen zich zullen verenigen in een kennis van dezelfde feiten, op dezelfde wijze geïnterpreteerd? Of is dit in de ontplooiing van een gemeenschappelijke actie, d.w.z. in de vaststelling van een Doel, dat algemeen erkend wordt als dermate begerenswaardig, dat alle activiteiten op natuurlijke wijze daarheen convergeren in de uitwaseming van eenzelfde vrees en eenzelfde ambitie? Deze twee eensgezindheden zijn zeker reëel; en ik geloof dat ze voorbestemd zijn om hun plaats in te nemen in de vooruitgang van morgen. Evenwel, als ze niet worden aangevuld door iets anders blijven ze precair, onvoldoende en onvoltooid. Een gemeenschappelijke Wetenschap bereikt slechts het meetkundig punt van de intelligenties. Een gemeenschappelijk belang, hoe gepassioneerd ook, doet de wezens elkaar slechts indirect raken en in een depersonaliserend Iets. Niet een hoofd-tot-hoofd noch een lichaam-tot-lichaam, maar een hart-tot-hart, dat is het wat wij nodig hebben. Onder deze omstandigheden is het zo, dat hoe meer ik de basiskwestie der Aarde onderzoek, hoe meer ik meen te zien, dat het beginsel dat haar éénwording zal voortbrengen tenslotte niet gezocht moet worden noch in de beschouwing van eenzelfde Waarheid, noch uitsluitend in de begeerte, die eenzelfde Iets opwekt, maar in de gemeenschappelijke aantrekking door eenzelfde Iemand. Enerzijds is het enig overblijvende, dat in staat is de synthese van de geest in al haar volheid te bewerkstelligen, de ontmoeting centrum tot centrum van de menselijke eenheden, zoals die door een gemeenschappelijke wederzijdse liefde verwerkelijkt kan worden. En anderzijds is er voor hen, ontelbaar krachtens hun aard, slechts één manier mogelijk om elkaar te beminnen: namelijk zich allen gezamenlijk gesupercentreerd te weten in eenzelfde gemeenschappelijk 'ultra-centrum', waarin elk slechts het uiterste van zichzelf kan bereiken als ze zich verenigen.

'Bemint elkander zó dat ieder in zijn binnenste dezelfde God erkent, die daar geboren wordt'. Van dit woord, dat voor het eerst tweeduizend jaar geleden werd uitgesproken, begint men tegenwoordig te beseffen dat het de wezenlijke structuurwet is van wat wij Vooruitgang en Evolutie noemen. Het gaat zijn plaats innemen in het wetenschappelijke domein van de kosmische energieën en van de noodzakelijke wetten. Waarlijk, hoe meer ik mij in het licht van de paleontologie inspan om de geweldige bewegingen van het voorbije leven te meten, hoe meer ik mij ervan overtuigd weet, dat deze gigantische ontwikkeling, waarvan niets de opmars kan tegenhouden, haar einddoel zal bereiken door zich te kerstenen." Aldus Teilhard.

In deel 8 van dezelfde serie schrijft Teilhard op blz. 128: "Wat in het huidige godsdienstige conflict het dramatische van de situatie uitmaakt, dat is naar aller mening de schijnbare onverzoenbaarheid van de twee typen geloof: enerzijds een christelijk geloof, dat minachting meebrengt voor het primaat van het ultra-menselijke en van de Aarde en anderzijds een 'natuurlijk' geloof, dat daarop juist is gebaseerd." Tot dit laatste geloof rekent Teilhard het marxisme. En hij vervolgt: "Maar is het wel zo zeker, dat deze twee machten elkaar uitsluiten? Dat de ene zo anti-progressief en de ander zo atheïstisch is als men wil doen voorkomen - althans

als men ze in hun diepste wezen beschouwt? Een weinig nadenken en een beetje psychologie zijn voldoende om in te zien: neen."

Is het een wonder dat in Moskou tijdens de Koude Oorlog een onverkorte vertaling van Het verschijnsel mens verscheen en dat een vooraanstaand Frans communist als Roger Garaudy een uitvoerige studie aan Teilhard de Chardin wijdde?

4.2 Angst en overwinning

"Er zijn dingen in het leven, waarvan men het gevaar en het kwaad niet beseft, zolang men ze zelf niet heeft ondervonden. Zo er thans in de wereld ook maar iets is, waarvoor men terugschrikt om eraan te beginnen, ja, zo er maar iets is, dat men geheel en al moest vermijden en uitbannen, dan is het zeker de oorlog. Er is niets goddelozers, niets rampzaligers, maar ook niets hardnekkigers, niets afschuwelijkers, kortom, niets mensonwaardigers. Oorlog is zoiets verderfelijks, zo monsterachtig, dat hij, ook al lijkt hij nog zo gerechtvaardigd, door niemand kan of mag worden geaccepteerd. Doe daar nog bij de wandaden, die onder het mom van een oorlog worden bedreven, en zie hoe alle wetten van het goede in de mens tot zwijgen worden gebracht. We moeten ons allen schamen, zulk een heiligschennis, zulk een plundering en vernietiging, zulke grote misdaden zelfs te tolereren. Dat ontstellende zedenbederf zal helaas naar het zich laat aanzien echter nog jaren voortwoekeren, ook nadat een oorlog zogenaamd voorbij is. En als men trouwens de kosten berekent, die een oorlog met zich meebrengt, blijkt, dat óók een overwinning meer verlies dan winst heeft opgeleverd. Trouwens tegen welke gebiedsuitbreiding zou het leven en bloed van zovele ontelbare slachtoffers ooit kunnen opwegen? Bovendien komt de grootste ellende neer op het hoofd van hen, die niets met de oorlog te maken willen hebben. Als wij naar overwinning en roem streven, is het dan niet veel triomfantelijker en roemvoller anderen tot nut te zijn inplaats van ze te verdelgen; is het dan niet veel edeler steden op te bouwen in plaats van ze te vernietigen? Als er dus een ernstig conflict ontstaat over een gebied, is het dan wel nódig er zoveel bloed voor te vergieten?

Er zijn scherpzinnige en rechtschapen leiders, met wier hulp we dergelijke conflicten beter konden oplossen. Waarom maken de regerende hen niet liever tot scheidsrechter dan het zwaard? Maar wat te doen, als de andere partij zich niet wil onderwerpen aan dat beslissende oordeel van hoogstaande lieden, wat dan? In de eerste plaats moeten we, als we werkelijk christen zijn, het hoofd koel houden en liever vrijwillig afstand doen van een of ander recht. Laten we ons niet vastklampen aan een of andere aanspraak ten koste van de mensheid. Misschien zijn onze eigen aanspraken trouwens onrechtvaardig en kosten desondanks dan zoveel ellende! Ruimtelijke afstanden scheiden wel onze lichamen, maar niet onze geesten. Vroeger scheidde de Rijn de Fransman van de Duitser, maar die Rijn scheidt niet de christen van de christenen. De oceaan ligt tussen de Engelsen en de Fransen, maar daardoor wordt niet de eenheid verbroken tussen hen die geloven kunnen. Laten we allen toch bedenken, dat heel deze wereld het gemeenschappelijk vaderland is van alle volkeren. Niets zal kunnen verleiden om willens en wetens het evangelie prijs te geven of in te ruilen voor puur menselijke negatieve hartstochten.

Maar met wat voor kwaad worden we niet jaar in jaar uit geconfronteerd? Verbanningen, revoluties, oorlogen, moorden, ziekten, honger en onlusten. Wie heeft geprobeerd persoonlijk ook maar een greintje beter te worden? We worden immuun voor Gods slagen, ongevoelig ook voor zijn medicamenten. Wat blijft er in 's hemels naam anders over dan te geloven, dat we allemaal vernietigd zullen worden door een verschrikkelijke ramp? Mijn geest voorziet in de toekomst zo'n ramp. Moge een gelukkiger lot ons beschoren zijn!"

Al deze woorden sprak Erasmus in de 16e eeuw, toen Europa zich in een politieke, religieuze en maatschappelijke crisis bevond. De tekst lijkt geschreven in onze tijd. Mogelijk dacht u tijdens het lezen hiervan, dat het een toespraak uit onze tijd was. Waarom dan deze merkwaardige aanhef "Angst en overwinning"?

Omdat we zagen hoe vóór elke grote hergeboorte, vóór elke belangrijke, óók geestelijke mutatie een vreselijke crisis plaatsvindt. Na de rampspoed, die Erasmus beschreef, volgde er ook een wedergeboorte van onze cultuur, de Renaissance. Alle waarden werden omgekeerd, alle kunsten vernieuwden zich, alle wetenschappen van thans werden geboren. De mens veranderde wezenlijk. De Middeleeuwen werden definitief afgesloten.

Ook thans heeft men het gevoel op de drempel te staan van een nieuwe periode in de evolutie van de mens. Teilhard spreekt al van een "nieuwe menselijke sprong in de evolutie", een soort geestelijke mutatie dus. Deze zal algemener en ingrijpender van aard zijn dan we ons nu kunnen indenken. Teilhard denkt aan mutatie door superreflexie. Toen de mens op het toneel verscheen gebeurde dat doordat het bewustzijn zich van zichzelf bewust werd. Nu heeft de mens zijn bewustzijn dusdanig vergroot door de netwerken van informatie- en communicatietechnologie, dat de hele mensheid zich naar zichzelf kan terugbuigen, zich kan gaan bezinnen op haar ware aard en bestemming. De culturele evolutie van de denk- en geloofsrichtingen nadert een punt van de hoogste psychische spanning. En...wat voor velen beangstigend is, het proces vordert steeds sneller. In het blad *Grondvest* van de Stichting *Grondrecht 1e/2e* kwartaal 2000 spreekt ook ing. Piet Meeusen over een evolutieomslag. Volgens zijn wetenschappelijk onderbouwde studie verloopt de evolutie volgens een logisch plan, ja zelfs volgens een meetkundige reeks.

Bij het grasduinen in diverse filosofieën en geloofsovertuigingen vindt men veel, wat Teilhards theorieën ondersteunt. Ik denk daarbij aan het werk van filosofen als Henri Bergson, Gabriël Marcel, Karl Jaspers. Volgens de Franse filosoof Merleau-Ponty hangt de afloop van ons evolutie-avontuur geheel af van het vertrouwen, dat de mens heeft in zijn toekomst. Teilhard zegt, dat er alles van afhangt de mens te leren blikken in de toekomst in plaats van hem door onderwijs en opvoeding steeds te wijzen op de normen uit het verleden. We voeden onze jongeren op met teveel ballast uit het verleden, terwijl we van hen een oplossing voor de toekomst verwachten. In het onderwijs liggen vele onbenutte kansen: zelfontplooiing in creativiteit, vrijheid van pakketkeuze, herziening van leerinhouden, het benadrukken van levenswijsheid in plaats van toch al snel verouderende kennis. Discussietechnieken, teamwork, zorgactiviteiten, werkobjecten, vredesopvoeding, UNESCO-contacten zijn enkele suggesties die de publieke opinie zouden moeten mobiliseren. De tijd is voorbij dat iemand dit alleen organiseert.

Een teilhardiaan zoals dr. Robert Muller, die de universiteit voor de vrede in Costa Rica oprichtte, pleit al jaren voor vernieuwing in het onderwijs. Pas daardoor zou De geboorte van een wereldbeschaving, zoals de titel van een van zijn vele boeken luidt, een feit kunnen worden. Ook de godsdienst en de ethiek zullen in de algehele stroomversnelling van de ontwikkelingen niet aan een zelfonderzoek ontkomen. De kernwaarheden moeten steeds opnieuw worden verwoord. De procesfilosofie, zoals die is geformuleerd door Alfred North Whitehead, kan Teilhards theologische visie goed onderbouwen.

Niet alleen de franciscaan prof. dr. Max Wildiers, die zich voor de verspreiding van Teilhards werk in Nederland en België sterk maakte, was daarvan overtuigd. In ruim vijftig bladzijden gaat hij in zijn boek *Kosmologie in de Westerse cultuur in op de procesfilosofie en theologie van A.N.Whitehead (1861-1947) en de evolutieleer van Teilhard de Chardin*, die zijns inziens het beste beantwoorden aan het levensgevoel van de huidige tijd, waarin met het oog op de toekomst

van zijn wereld steeds meer een beroep wordt gedaan op de eigen verantwoordelijkheid van de mens om in het samenspel creatief met de regels om te gaan.

Niet filosofisch of theologisch, maar educatief juist zeer goed om het bewustzijn van de convergerende tendensen in ethiek en religie te bevorderen is het in 1999 verschenen boekje van de Srilankaanse professor Antony Fernando 'Christian path to mental maturity - How to be Christian in an adult way in today's world of multi-religious traditions and secular trends'. Het werd door onze Stichting vertaald als 'Het christendom in evolutie'.

De hokjesgeest zal moeten wijken voor een groeiend besef van liefdevolle saamhorigheid, niet als een vaag romantisch verhaal, maar als een acute levensnoodzaak. Het gehalte van de gezindheid van alle opvoeders tezamen, van alle ouders, onderwijzers, docenten, pastores enz. enz. is beslissend geworden voor onze toekomst. Tweeduizend jaar geleden schreef een Indisch dichter:

"Hij trok een cirkel
die mij buiten sloot
als ketter, rebel
voorwerp van spot
maar de Liefde en ik,
wij wisten te winnen,
onze cirkel was groter
en wij haalden hém binnen."

3. Algemene bezwaren tegen Teilhards wereldbeeld

Vaak hoort men, dat de wereldbeschouwing van Teilhard de Chardin te humanistisch zou zijn, zich te zeer zou beperken tot de ontwikkeling van de menselijke geest en vermogens en voorbijgaat aan de mislukking, het onvermogen, de onmacht van de mens. Het sterkste verweer tegen 'Teilhard als humanist' komt merkwaardig genoeg van de twee extreme zijden, die hij trachtte bijeen te brengen. Enerzijds betreft het hier namelijk denkers en wetenschappers als Julian Huxley en G.G.Simpson, Ilya Prigogine, die vanuit hun puur verstandelijke, rationele benadering geen enkele macht of kracht kunnen erkennen, die ze niet natuurwetenschappelijk kunnen verklaren. Zij hebben grote waardering voor het scherpe waarnemingsvermogen van Teilhard, maar wensen zich te beperken tot zijn strikt natuurwetenschappelijke werk. Het verschijnsel mens en de uitwerking daarvan in andere essays. In hun sector zijn de wetten van de convergentie, de versnelling, de complexiteit en het groeiend bewustzijn algemeen geaccepteerd.

Zij roepen zich als principiële humanisten een halt toe op het moment, dat Teilhard een Goddelijk milieu beschrijft, waarbinnen de hele evolutie zich afspeelt. Zij kunnen niet aanvaarden, hoe vanuit een buitenkosmische Schepper die groeikracht, die ontwikkelingskracht in de stof is gelegd, die deze absoluut en gericht voortstuwt naar steeds meer verinnerlijking. Het gaat hun te ver, dat wij in persoon worden aangetrokken door een Schepper buiten de tijdruimte, die tevens de stuur en zuigkracht is, die ons en de evolutie richting geeft. Zij vergaten, gewild of ongewild, uit vooringenomenheid of angst, onzekerheid of pseudo-wetenschappelijke afkeer het advies van Teilhard: "Mijn Goddelijk milieu mag niet los worden gezien van mijn Verschijnsel mens, want het vormt er één geheel mee."

Aan de andere kant staat de groep van theologen of filosofen die uit angst voor een voortschrijdende secularisatie vasthouden aan het verticalisme. Zij verzaken aan de wereld omwille van een zuivere gerichtheid op God. Aan de ene kant is het gelukkig, dat dat er steeds

minder worden. Anderzijds wordt door bekende theologen zozeer op de goddelijkheid van bijvoorbeeld Jezus afgedongen, dat er - niet zozeer omdat zij dit beoogden, maar door de verwarring die zij zaaiden - een zuiver horizontalisme dreigt te ontstaan. Deze theologen - zoals in ons land Harry Kuitert - moeten niets hebben van Teilhard met zijn kosmische interpretatie van Christus, hoewel Teilhard daardoor juist het horizontalisme en het verticalisme met elkaar verbindt. De immanente aanwezigheid van Christus in de wereld, in ons allen, is gericht op de transcendente God. Door de christogenese, de wording van Christus in de wereld, treedt een verzadiging van goddelijk bewustzijn op, die haar omslagpunt vindt in Omega, als Christus in volle glorie wederkomt, verenigd met de Vader. Theologen in het spoor van bisschop Nicolaas van Cusa, die ook bekend is onder de naam Nikolaus von Kues en Cusanus (1401-1464), en van de procesfilosoof Alfred North Whitehead (1861-1947) weten deze kosmische relatie met Christus te leggen en voelen zich uitdrukkelijk verwant en zelfs geïnspireerd door Teilhard de Chardin.

"Whitehead was ervan overtuigd, dat een metafysisch systeem alle denkwijzen en alle soorten van menselijke ervaringen serieus moet nemen. Het zijn allemaal aanwijzingen omtrent de aard van de werkelijkheid en hun getuigenis moet niet onderbelicht worden. Een van de doeleinden van de metafysica is het ons te helpen bij het begrijpen van de relatie tussen onze verschillende denkwerelden en onze ervaringen... 'het moet een van de doeleinden van een complete kosmologie zijn om een systeem van ideeën te ontwikkelen, dat de esthetische, morele en religieuze interessewerelden doet samenkomen met die concepten van de wereld, die hun oorsprong hebben in de natuurwetenschappen' (Whitehead: *Process and Reality: An Essay in Cosmology*)."

De geciteerde passage hierboven komt uit de vertaling van Thomas E. Hosinski *Stubborn fact and Creative advance. An Introduction to the Metaphysics of Alfred North Whitehead* (1993) door Ben Crul. Zij is uitgekomen bij Agora in 1999 onder de titel: *Wat gebeurt er in Gods naam?* Het is door zijn heldere uiteenzetting een educatief alleszins verantwoorde inleiding in het procesdenken .

Ben Crul is nagenoeg vanaf de oprichting in 1993 met onze Stichting Teilhard de Chardin verbonden. Vooral op zijn instigatie namens een discussiegroep rond Whitehead is in 1998 uit onze Stichting het 'Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie' (GCWR) voortgekomen. Een belangrijke reden hiervoor was dat de naam van de priester Teilhard voor velen verbonden is met het christendom, wat anderen ervan zou kunnen weerhouden zich erbij aan te sluiten. Bovendien is het natuurlijk zo, dat de persoon van Teilhard niet in het middelpunt staat, maar zijn gedachtegoed, dat door velen op zeer verschillende gebieden en manieren wordt verdergedragen en aangevuld. De naam Teilhard zegt velen dan ook minder dan die van het Genootschap, waarvan men bovendien - anders dan bij een Stichting - lid kan worden.

De Stichting is lid van het Genootschap en maakt zich aan haar initiatieven dienstbaar. Zij geeft het blad *GAMMA* uit, waarin iedereen die tot het GCWR toetreedt ook het recht heeft te publiceren. Het blad *GAMMA* verschijnt elke twee maanden onder verantwoordelijkheid van de Stichting Teilhard de Chardin. Er is voor de naam *GAMMA* gekozen, om aan te geven, op welk punt in de evolutie wij staan in onze lange weg naar Omega. Bovendien benadrukt de Stichting ermee, dat de alfa- en bètawetenschappen naar gamma convergeren en dat in haar blad een rijk scala of gamma van onderwerpen ter discussie staat.

Ook is de Stichting Teilhard de Chardin verantwoordelijk voor haar publicaties op internet. Op haar uitgebreide website met een Nederlandse, een Engelse versie (en een Duitse en Russische in ontwikkeling) kan men kennis nemen van de inhoud van haar blad *GAMMA*, van recensies van boeken, lezingen en eigen boekuitgaven. Veel daarvan kan worden gedownload.

Lezing 5

Nabeschouwing

Laten we vooropstellen, dat het onmogelijk is het wereldbeeld van Teilhard in vijf lezingen uitputtend te behandelen. Het kon niet meer zijn dan een inleiding, die hopelijk genoeg inspiratie zal bieden om u bij het GCWR aan te sluiten of het werk van de Stichting te steunen met uw abonnement op GAMMA.

Ik heb u een korte schildering gegeven van zijn persoonlijk leven. We hebben stilgestaan bij zijn grootse visioen. We hebben iets gehoord over de plaats, die hij inneemt tussen andere denkers over de evolutie. In een korte gang door de evolutie van alfa tot omega stonden we stil bij de wetten, die Teilhard daarin ontdekte. Bezinning op het gehoorde zal ongetwijfeld bij velen tot de vraag leiden, wat men persoonlijk in zijn leven hiermee kan. Duidelijk mag zijn geworden, dat iedereen in ieder geval een belangrijke functie ten aanzien van ons aller toekomst vervult. Al wordt er nog zo veel gesproken over crisissituaties ten aanzien van de religie, de maatschappelijke normen en waarden, de zorg voor anderen met name in de ontwikkelingslanden, Teilhard geeft de mens de hoop en het optimisme dat hij de kracht heeft er oplossingen voor te vinden.

Zeker, het valt niet te ontkennen, dat wij voor een sprong in de evolutie staan. Iedere grote verandering veroorzaakt ook angst bij de mensen. Dat is alleszins begrijpelijk. In het tijdschrift ODE, Kroniek van de onderstroom, nr. 33 juli/aug. 2000 lezen we bijvoorbeeld op blz. 65: "Wat zal de technologische evolutie betekenen voor de mens?" Het antwoord komt van Ray Kurzweil. Hij is zowel uitvinder van een leesmachine voor blinden die spraak omzet in getypte tekst als van de gecomputeriseerde synthesizer en de scanner. Niet de eerste de beste dus. Hij ontving dan ook negen eredoctoraten. Hij zegt het volgende: "Evolutie is voor mij de zin van het leven. Evolutie beweegt zich altijd naar een grotere complexiteit, meer intelligentie, meer creativiteit. Onder de naam 'God' kennen we die woorden - zij het met de opmerking, dat God oneindig is, en de mens zoals we die kennen is dat vooralsnog niet. Technologische evolutie leidt ertoe, dat we dichterbij God komen te staan." Waarop de interviewer vraagt: Inclusief zijn scheppend vermogen om een nieuwe soort - de computersoort - tot leven te wekken? "Precies. De beperkingen die onze fysieke, biologische vorm met zich meebrengt, kunnen we van ons afwerpen."

Hoewel de technische ontwikkelingen in een vaak angstwekkende stroomversnelling zijn geraakt is het zaak een kritische opbouwende houding daartegenover aan te nemen. Elke nieuwe ontwikkeling brengt kansen, maar ook gevaren met zich mee. We zullen moeten inzien, dat de hoogste prioriteit voor al ons handelen ligt in het bevorderen van onze naasten in hun mogelijkheid zichzelf te worden. De problemen rond armoede en gebrek op de wereld, oorlog en criminaliteit en de daarbij optredende nevenverschijnselen van het asielzoekersbeleid, discriminatie, prostitutie en kinderarbeid vragen meer aandacht dan deze technologische hoogstandjes.

In een van de talrijke essays van Teilhard staat de zin waarin de kern van onze opdracht voor de toekomst ligt opgesloten: *Tout ce qui monte, converge...* Op een hoger niveau komt alles samen. Dit zou de sleutel moeten zijn van ons handelen: de wet van de convergentie. Langs drie wegen dient er gezocht en gewerkt te worden naar dat éne gemeenschappelijk eindpunt, Omega. De drie wegen zijn die van de materie of de stof, die van het leven en die van de mens. Stof, leven en

mens hebben volgens Teilhard alle drie een 'binnenkant'. In hun binnenste brandt de eeuwige neiging naar het hogere, het volledigere, het 'meer'. De binnenkant van de materie heeft zo het leven voortgebracht. De binnenkant van het leven heeft door diezelfde innerlijke drang voor het verschijnsel mens gezorgd. Is die binnenkant dan nu - nu de mens er is - uitgewerkt? In geen geval. Immers, na het ontstaan van de mens wordt er verder en verder gestreefd, gezocht, gewerkt aan een betere samenwerking tussen de stof en al wat leeft in de mens. In de mens wordt de hele evolutie voortgezet in de geest van Christus die Bewustzijn in Liefde is. De hele schepping wordt voortgedreven naar één universele kosmische fase, waarin alles en allen in hun unieke wezen verbonden zijn, van elkaar weet hebben, elkaar ervaren en van elkaar genieten. De prioriteit voor ons handelen zou vanuit de intentie moeten komen om deze gezamenlijk fase mogelijk te maken.

Teilhard kiest met opzet de vage term Omega als naam voor deze fase om iedereen zonder uitzondering - christenen dus zowel als niet-christenen - tot samen denken en werken te verenigen. De nadere omschrijving van punt Omega is voor natuurwetenschap of wijsbegeerte niet meer mogelijk. Al wat Teilhard over het punt Omega zegt, doet hij dan ook niet meer als man van de ratio, de rede, de wetenschap, maar als een gelovig mens. Het geloof kan door het verstand niet worden afgedwongen, maar evenmin kan het verstand de aanvaarding van het geloof verhinderen. Paulus schreef al, dat heel ons denken zich moet vernieuwen om één lichaam te worden, waarvan Christus het hoofd en alle mensen de ledematen zijn. Deze woorden zijn verbluffend actueel en worden als het ware op een nieuw niveau aan ons geopenbaard.

Tekst(lezingen) : Th. Smits (1960)

Tekstbewerking: Henk Hogeboom van Buggenum (1998-2001) / Stichting Teilhard de Chardin